

I. rész

**Schmidt Éva:
Északi osztják nyelvtani jegyzet
(serkáli nyelvjárás)**

Bevezetés

Az osztjakok Nyugat-Szibériában, az Ob és mellékfolyói mentén laknak. Lélekszámuk kb. 21 000 fő; 68,9%-uk beszéli anyanyelvét.¹ Halászattal, vadászattal, helyenként rénszarvas-, ill. ló- és tehéntartással foglalkoznak. Századunk² elejéig félig letelepült életformában éltek: az egyes csoportok saját területükön idények szerint³ váltották lakhelyüket. A hatalmas terület és a szétszórt településrendszer miatt az osztják nyelvben nagy nyelvjárási különbségek alakultak ki. Három fő nyelvjárás csoport van: északi, déli és keleti. Ezek olyan sok szempontból különböznek egymástól, hogy beszélőik alig, vagy egyáltalán nem értik egymást. A déli nyelvjárás csoportot már csak a Konda vidékén élő néhány száz beszélő nyelve képviseli, a többiek eloroszosodtak. A nyelvjárás csoportok nyelvjárásokra, ezek pedig helyi tájszólásokra (nyelvjárási variánsokra) oszlanak. A nyelvjárások főként fonológiai és morfológiai szempontból különböznek egymástól, beszélőik a közeli nyelvjárásokat jól értik. A serkáli nyelvjárást a Közép-Ob északi részén, Serkáli falu környékén beszélik. Ez a terület mind néprajzi, mind nyelvi szempontból átmenet az északi és a déli csoport között. A serkáli nyelvjárás az északi nyelvjárás csoporthoz tartozik, egyetlen délies vonása az, hogy az *l* helyett *t* van benne (így a magyar *l*-nek is *t* felel meg, pl. *tít* 'lélek', *tow* 'ló'). A lakosság főleg halászattal foglalkozik, ezenkívül lovat és tehenet tart, újabban burgonyát, zöldségféléket is termel. Jól épített gerendaházakban laknak, a falvakban van kereskedelmi lerakat, iskola, óvoda, kultúrház stb. Az idősebbek népviseletben járnak, a fiatalabbak inkább vásárolt ruhában. A lakosság kétnyelvű, a környező orosz

¹ Az ezredfordulón Schmidt Éva beszámolója szerint a serkáliaknak két csoportjuk volt: az egyik az Obnál, a másik a Kis-Szoszva mentén. Az obi csoport eltűnt, a kis-szoszvai csoportot lakóhelyéről kitelepítették, az itteni családok leszármazottai jelenleg az Obnál és Hanti-Manszijszkban élnek. A nyelvet kizárólag 30 év felettiek, többnyire idősek beszélik (GUGÁN 2002: 42 – a többi nyelvjárásról l. uo.). Részletesebben l. 111. o.

² A huszadik század.

³ A vadász- és halászhidényekről van szó. A különböző évszakok eltérő időjárási körülményei között más-más területen vadásztak, ill. halásztak.

falvak és az iskoláztatás hatására a fiatalság már csak családi nyelvként beszéli az osztjákat. Az osztják nyelvjáráscsoportok és nyelvjárások elhelyezkedése:

Rövidítések és idegen szavak jegyzéke

A, adjectivum	melléknév
acc., accusativus	tárgyeset
acc. obj., accusativus objectivus	elvont, „külső” tárgy
acc. subj., accusativus subjectivus	konkrét, „belső” tárgy
act., activum	cselekvő (igenem)
adv., adverbium	határozószó
adverbialis	határozói
agglutináció	hozzátapadás
alternáns	változat
attributív	jelzői
Cx	esetrag
causativ	műveltető (képző)
coniunctiones	kötőszók
dat., dativus	részeshatározós eset
deadj., deadjectivalis	melléknévhez járuló (képző)
denom., denominális	főnévhez járuló (képző)
deverb., deverbális	igéhez járuló (képző)
Du, dualis	kettes szám
essivus	állapothatározói (eset)
expl., explozíva	felpattanó zárhang
frequ., frekventatív	gyakorító (képző)
ger., gerundium	határozói igenév
kongruencia	egyezés, egyeztetés
imp., imperativus	felszólító (mód)
ind., indicativus	kijelentő (mód)
inf., infinitivus	főnévi igenév
intervokális	magánhangzók közötti
iter., iteratív	gyakorító (képző)
lat., lativus	„hová” kérdésre felelő általános helyhatározó
likv., likvida	folyékony (l-féle és r-féle) hangok
loc., locativus	„hol” kérdésre felelő általános helyhatározó
mediopalatális	a lágy szájpaddlás közepénél képzett
mom., momentán	mozzanatos (képző)
N, nomen	főnév
naz., nazális	orrhang
nom., nominativus	alanyeset

nomen acti	a cselekvés eredményének a neve (szóképzésnél)
nomen actionis	a cselekvés neve (szóképzésnél)
nomen instrumenti	a cselekvés eszközének neve (szóképzésnél)
nomen objecti	a cselekvés tárgyának neve (szóképzésnél)
Nx	sámjel
part., participium	melléknévi igenév
part. impf., participium imperfectum	folyamatos melléknévi igenév
part. perf., participium perfectum	befejezett melléknévi igenév
pass., passivum	szenvedő (igenem)
pers.	nyelvtani személy
plur., Pl, pluralis	többes szám
postp., postpositio	névutó
pozíció	mondatrészi funkció ¹
prae fixum verbale	igekötő
praes., praesens	jelen idő
praet., praeteritum	múlt idő
predikatív	állító, alany–állítmányi (szószerkezet)
pron., pronomen	névmás
prt.	partikula
Px	birtokos személyjel
reflexív	visszaható (képző)
réma	a közlésnek az a része, mely egy adott tárgyról (témáról) az új információt tartalmazza
Sg, singularis	egyes szám
szib., szibiláns	sziszegőhang
spir., spiráns	részhang
szintagma	szószerkezet
téma	a közlésnek az a része, mely az előzőekből ismeretes, melyről az új információt közlik
translativus	véghatározói eset
transzformáció	egy szószerkezet vagy egy mondat megváltoztatása, melynek során csak a szintaktikai szerkezet változik meg, az alapinformáció nem
voc.	vocativus

¹Bár a nyelvészeti szakirodalomban a szó jelentése általában más (különböző nyelvi szinteken általában az elemek sorrendjére, szomszédosságára vonatkozik), Schmidt Éva valóban ebben az értelemben használja, ezért ezt a definíciót meghagytuk.

1. fejezet

Fonológia

1.1. A magánhangzók

1.1.1. A magánhangzórendszer

Az osztják nyelvjárásokban jelentősen különbözik az első és a többedik szótagi magánhangzók rendszere. A különbség egyrészt mennyiségi (első szótag: 8, többedik szótag: 3 magánhangzó), másrészt minőségi; a fonémák más jegyek alapján oszlanak meg, valamint többedik szótagban csak illabiális magánhangzó állhat.

Az első szótagi magánhangzók rendszere A többedik szótagi magánhangzók rendszere¹

	illab.		lab.	
ernyedt	<i>a</i>	<i>e</i>	<i>o</i>	<i>u</i>
feszes	<i>ǎ</i>	<i>ĩ</i>	<i>ǫ</i>	<i>ũ</i>

a *e*
ǎ

A fonémák a következő megkülönböztető jegyek szerint oszthatók fel:²

1. első szótagi	/	többedik szótagi
2. feszes / ernyedt		5. redukált / teljes
3. szűkebb / szélesebb		
4. labiális / illabiális		

¹Kivételes esetekben nem első szótagban előfordul az *i* (*ĩ*) is: vö. 4.3.2., 4.6.1.1.

²Az első / többedik szótagi szembenállás nem tekinthető fonológiai jegynek. A felosztás arra utal, hogy különböző pozíciókban más-más fonológiai szembenállásokat találunk.

A feszes / ernyedtt képzésmód ellentétét mennyiségi, rövid / hosszú ellentétnek is lehet tekinteni. A feszes képzésű magánhangzók jóval rövidebbek, mint azonos helyzetű ernyedtt megfelelőik. A szűkebb / szélesebb képzésmód ellentétét a zártabb / nyíltabb szembenállással is jellemezhetjük; a szűkebb magánhangzók mindig zártabbak, mint azonos helyzetű szélesebb megfelelőik. Az első szótagi magánhangzók két fő csoportját tehát több (minőségi és mennyiségi) jegy együttesen különbözteti meg: Feszes: szűkebb (zártabb) + rövidebb; Ernyedtt: szélesebb (nyíltabb) + hosszabb.

1.1.2. A magánhangzók fonetikai jellemzése

$a = [\bar{a}]$: hosszú, a magyar *á*-hoz hasonló hang, pl. *amp* 'eb';
 $\check{a} = [a]$: rövid, zárt *a*, a nyelvhat középő része kissé megemelkedik, pl. *kāt* 'kéz';
 $o = [\bar{o}]$: hosszú, igen nyílt, kb. a magyar *o* és *a* közti hang, pl. *tow* 'ló';
 $\check{o} = [o]$: rövid *o* hang, pl. *wōj* 'zsír, vaj';
 $u = [\bar{u}]$: hosszú, nyílt, kb. a magyar *u* és *o* közti hang, pl. *χutəm*;
 $\check{u} = [u]$: rövid, kissé előrébb képzett (*ü* felé hajló) hang, pl. *χūt* 'hal';
 $e = [\bar{e}]$: hosszú, nyíltan képzett, kb. a magyar *é* és *ε* közti hang, pl. *kew* 'kő';
 $\check{e} = [e]$: rövid, a magyar *i*-nél kissé hátrébb képzett hang; pl. *kīttem* 'küldöm';
 $\partial =$ igen rövid, tökéletlenül képzett *e*-szerű hang, pl. *otəm* 'álmom'.

1.1.3. Megjegyzések a kombinatorikus variánsokról

1.1.3.1. Minőségi szempontból

1.1.3.1.1. Első szótagi magánhangzók. Mivel a magánhangzó-rendszerben viszonylag kevés és egymástól jól elkülönülő fonéma van, a képzéshely, ill. nyíltság kisebb ingadozása esetében nem válik összetéveszthetővé két fonéma. A szomszédos mássalhangzók hatására gyakran fordulnak elő ilyen fonetikai változások. Az illabiális magánhangzók képzése változóbb, mint a labiálisoké.

- Hátulképzett mássalhangzók (χ , η) mellett az $\check{a}$, e , $\check{e}$ valamivel hátrébb képződik, pl. $[\chi\check{a}r]$ 'hely', $[\chi\check{e}r]$ 'zsák';
- palatalizált mássalhangzók, ill. j mellett az $\check{a}$ előrébb képződik, az $\check{e}$ pedig zártabb, pl. $[j\check{a}m]$ 'jó', $[j\check{e}m]$ 'olyan';
- az e -nek esetenként előfordul egy nyíltabb, $[\bar{e}]$ variánsa is, pl. $[n\bar{e}]$ 'nő'; előfordulását azonban nehéz lenne szabályba foglalni;
- mondathangsúlytalan¹ helyzetben az $\check{a}$ gyakran $[\partial]$ -nek hangzik, pl.

¹ Azaz olyan helyzetben, amikor mondatszerkezeti okokból nem esik hangsúly a szóra.

[χʏw ənt űs] 'nem sok időbe tellett'.

1.1.3.1.2. Többedik szótagi magánhangzók.

- Az *e* valamivel zártabb, mint első szótagi megfelelője;
- az *ə*-nek sok variánsa van, néha nehéz őket megkülönböztetni a rövid teljes magánhangzóktól. Ilyenkor a megoszlási szabályok (pl. többedik szótagban csak kivételesen fordul elő labiális magánhangzó), ill. a morfológiai szabályok segítségével (az *ə* többedik nyílt szótagban kiesik) állapítjuk meg a fonémát. A főbb variánsok:
 - *w* előtt az *ə* [u]-nak hangzik, pl. *məntəw* = [mantuw] 'megyünk';¹
 - *j* előtt *i*-nek hangzik, pl. /ewəja/ [ēwija] 'lánynak' (*əwə* 'lány') – ezt a hangot, bár nem fonéma, Steinitz nyomán *i*-vel jelöljük;²
 - az *ə*-re is vonatkozik az a szabály, hogy hátulképzett mássalhangzók előtt hátrébb (*ə*, *v*), palatalizált mássalhangzók előtt pedig előrébb képződik (*i*), pl. [kəʃvɛŋ] 'beteg', [šimɪʃ] 'olyan'.

1.1.3.2. Mennyiségi szempontból

L. 2.1.

1.2. A mássalhangzók

1.2.1. A mássalhangzórendszer

	bilab.	dent.	pal.	vel.
expl.	<i>p</i>	<i>t</i>	<i>t'</i>	<i>k</i>
naz.	<i>m</i>	<i>n</i>	<i>n'</i>	<i>ŋ</i>
szib.		<i>s</i>	<i>ś</i>	<i>š</i>
spir.	<i>w</i>		<i>j</i>	<i>γ, χ</i>
likv.		<i>r, l</i>	<i>l'</i>	

¹Az OVE: 184 hasonló allofónról számol be *m* és *p* előtt, a *w* hatását azonban nem említi.

²Ugyanez a helyzet a mediopalatális *γ* és a palatális *t'* előtt. Widmer Anna megjegyzése.

A fonémák a következő megkülönböztető jegyek szerint oszthatók fel:

1. félhangzó / mássalhangzó
2. szonorikus / nem szonorikus (zöngés / zöngétlen)
3. nazális / orális
4. zár / rés
5. palatalizált / nem-palatalizált¹

1.2.2. A magyartól eltérő mássalhangzók fonetikai jellemzése

w = bilabiális zöngés spiráns, pl. *wet* 'öt';

γ = mediopalatális zöngés spiráns, a magyar g réshangú megfelelője, pl. *tŕγ* 'ide';

χ = [χ], veláris zöngétlen spiráns, pl. *χot* 'ház';

η = mediopalatális nazális, pl. *wen* 'vő';

$\acute{s}$ = [$\acute{s}$], alveoláris palatalizált spiráns, inkább selypített $\acute{s}$ -hez, nem pedig s -hez hasonló, pl. *χōśa* 'hozzá'.

1.2.3. A mássalhangzók megoszlási szabályai

1. η , γ szó elején nem állhat;²
2. w többedik szótagban csak e , a után állhat (w előtt $a = u!$);³
3. j többedik szótagban csak a , a után állhat (j előtt $a = i!$);
4. az l , l' , ha t , t' után áll, szótagképző lehet: tl , $t'l$.

¹Fonetikailag megkülönböztetünk palatalizált és palatális mássalhangzókat: a palatalizált hangok képzésénél a nyelvhat a palatum felé domborodik, míg a hang képzése egyéb tekintetben meg-egyezik a palatalizálatlan hang képzésével; a palatális hangok képzése viszont a palatumnál történik. A palatalizáltság tehát a képzés módja, a palatálisság a képzés helye (vö. LAZICZIUS 1979: 52). Schmidt Éva a szembenállást palatalizáltság szerintinek nevezi és a képzésmódra vonatkozó megkülönböztető jegyek között sorolja fel. Ugyanakkor a mássalhangzókat bemutató táblázatban úgy tűnik, hogy ezeket a fonémákat a képzés helye különbözteti meg a hasonló képzésmódúaktól. Sajnos a szakirodalomban nem találtunk olyan adatot, mely egyértelműen eldöntené, hogy a serkáliban (ill. általában az osztjákban) melyikről is van szó.

²Widmer Anna hívta fel rá a figyelmünket, hogy előfordulási helyéről Steinitz (OVE: 213, 230) sokkal pontosabban nyilatkozik. Eszerint a γ csak közvetlenül az első szótagi magánhangzó után (azaz az első szótag kódájában vagy – ha az első szótag nyílt – a második szótag kezdetében) fordul elő. Ezen kívül töltelékhangként előfordulhat énekekben intervokális helyzetben hátrébb is (pl. *estajt*- [ēstijt-] helyett *estāγajt*- [ēstiyijt-]), ill. mondaton belül szóhatáron találkozó magánhangzók között hiátustöltőként is megjelenhet.

³L. azonban a Pl. 1. birtokos névmások dualisi és pluralisi alakjait: 4.6.1.1.

1.2.4. Megjegyzések a kombinatorikus variánsokról

1.2.4.1. Mediálódás

A szibilánsok és explozívák (a *k* kivételével) intervokális, ill. zöngés más-salhangzó utáni helyzetben zöngétlen médiává válhatnak, pl. *kĕžə* 'kés', *tūnDət* 'ludak'.

1.2.4.2. Zöngétlenedés

A nazálisok és likvidák második fele zöngétlen mássalhangzó előtti helyzetben zöngétlenedhet, pl. [jĩŋ^hk] 'víz', [ɔm^hsa] 'ülj'.

2. fejezet

Prozódikus sajátosságok

2.1. A magánhangzók időtartama

A magánhangzók időtartama a szótag típusa és a hangkörnyezet szerint változik. Nyílt szótagban hosszabb, zárt szótagban és a szóvégeken rövidebb variáns áll. A magánhangzók kicsit megnyúlnak, ha a következő szótagban *a* van, megrövidülnek, ha *w*, *j* előtt állnak.

2.1.1. Az első szótagi ernyedt magánhangzók variánsai

Nyílt szótagban:

teljes hosszú, pl. [χɔ̃tət] 'házak'
fél-, ill. negyedhosszú (szóvégen)
pl. [nè] 'nő'

Zárt szótagban:

félhosszú, pl. [χòt-təm] 'házaim';
negyedhosszú (*w*, *j* előtt)
pl. [tòw] 'ló'

2.1.2. Az első szótagi feszes magánhangzók variánsai

Nyílt szótagban:

negyedhosszú, pl. [nàɾen] 'neked'

Zárt szótagban:

rövid, pl. [pat] 'fűl'

2.1.3. A többedik szótagi magánhangzók variánsai

Az *a*, *e* hosszának nincs jelentősége a fonémarendszerben, ezért nem jelölik mellékjellel.¹ Időtartamuk a fenti szabályok szerint variálódik, de még a mellék-

¹Nem világos, hogy kik nem jelölik. Serkáli szövegeket szinte kizárólag Steinitz gyűjtéséből ismerünk, ő korai munkáiban valóban nem jelölte e fonémák hosszúságát, amikor nem első szótagban fordultak elő. Későbbi munkáiban pedig a fonematikus elvet alkalmazta (ezt az átírást használja

hangsúly is hatással van rá. Mellékhangsúlyos nyílt szótagban teljes hosszúak, hangsúlytalanban háromnegyed–negyed hosszúak. Nyílt szótagban, ha az mellékhangsúlyos, teljes hosszúak, ha hangsúlytalan, háromnegyed – negyedhosszúak. Zárt szótagban rövidke. Az *a* (és *i* variánsa) rövid.

2.2. A hangsúly

Az osztják nyelvben a hangsúly kötött, így jelentésmegkülönböztető szerepe nincs. A főhangsúly az első szótagon van. A további páratlan szótagok mellékhangsúlyosak, pl. *χotapta:mna* 'hálóimban'. **Megjegyzés:** az első szótagi rövid, ill. harmadik szótagi redukált magánhangzókra a hangsúly átkerülhet a következő szótagra, ha abban teljes magánhangzó van, pl. *põχe:mna* 'fiammal', *ka:šatasa:jæt* 'észrevétettek'.

Schmidt Éva is), a redukáltak rövidségét jelöli, és ezzel a nem redukáltak mind első, mind nem első szótagban jelöletlenek: e jelöltégük utal fonemikus hosszúságukra is.

3. fejezet

Morfonológia

3.1. A megoszlási szabályok

3.1.1. A magánhangzók megoszlásának szabályai

Az északi osztjában diftongus nincs, a toldalékolás során sem kerülhet egymás mellé több magánhangzó. A magánhangzó-torlódások feloldásának típusai:

1. Két magánhangzó közé félmagánhangzó (*j*, ritkábban *w*) kerül, pl. $a + a \rightarrow a-j-a$, $\partial + a \rightarrow i-j-a$. A *j*-t célszerű egy bővült tőalternáns véghangzójának tekinteni.
2. Két magánhangzó helyett csak a második marad meg, pl. $\partial + e \rightarrow e$ (különleges esete: $a + a \rightarrow a$). E magánhangzó a toldalékhoz tartozik, így a tőnek kell egy csonka és egy teljes (magánhangzós) alternánsát megkülönböztetni.
3. Két magánhangzó helyett egy harmadik áll, pl. $\partial + \partial \rightarrow e$. Ezt a magánhangzót célszerű a tőhöz tartozónak tekinteni, és a toldaléknak megkülönböztetni egy ∂ -s és egy ∂ nélküli variánsát.

Megjegyzés: az utóbbi két esetben a morfémahatár a megmaradó egy magánhangzón megy keresztül. A morfológiai tagolásnál így kérdéses, hogy a magánhangzó végül is a tőhöz vagy a toldalékhoz tartozik-e. A kérdést az dönti el, hogy az adott magánhangzónak a toldalékrendszerben milyen a funkciója.

3.1.2. A mássalhangzók megoszlásának szabályai

Az osztják nyelv kerüli a mássalhangzó-torlódásokat, három mássalhangzónál több nem kerülhet egymás mellé. A szabályok többsége a torlódások feloldását célozza.¹

¹A bemutatott szabályok többsége azonban arra szolgál, hogy kettőnél több mássalhangzó ne álljon egymás mellett (ill. szóvégen kettő sem): azaz az elágazó kódát kívánja feloldani. Ennek

1. Szó elején mássalhangzó-torlódás nem állhat (a legújabb orosz jövevényszavak e szempontból kivételesek, ezekben a mássalhangzó-torlódás megmaradhat).
2. Szótag- és szóvégen a mássalhangzó-torlódás kerülendő. A feloldás típusai:
 - az egyik mássalhangzó kiesik;
 - az egyik mássalhangzó szótagalkotóvá válik.¹
3. A tömorfémákban két mássalhangzó kapcsolata lehet szilárd vagy alkalmi. A szilárd mássalhangzó-kapcsolatok szótag- ill. szóvégre kerülve az előbbi szabálynak megfelelően egyszerűsödnek, egyik tagjuk kiesik.
4. A mássalhangzó-rendszerben nincsenek hosszú mássalhangzók. A toldalékolás során egymás mellé kerülő azonos mássalhangzók külön szótagba esnek és torlódásnak számítanak.

3.2. A tőalternánsok fonémaváltakozásai

3.2.1. Az egyszótagú tövek paradigmatis magánhangzó-váltakozásai

Három egyszótagú ige-tőnek és a *ma* 'én' személyes névmásnak két tőalternánusa van: egy magánhangzóra végződő és egy mássalhangzóra végződő, melyben a tő magánhangzója is megváltozik:

	1. tőalternáns	2. tőalternáns	
<i>ǎ ~ ĭ</i>	<i>mǎ-</i>	<i>mĭj-</i>	'ad'
<i>ĩ ~ ũ</i>	<i>jĩ-</i>	<i>jűw-</i>	'jön'
<i>u ~ ũ</i>	<i>tu-</i>	<i>tűw-</i>	'hoz'
<i>a ~ ǎ</i>	<i>ma</i>	<i>mǎn-</i>	'én'

A tőalternánsok és toldalékok kapcsolódása a 3.1.1./1. szabály szerint történik: az 1. alternánshoz mássalhangzóval, a 2. alternánshoz magánhangzóval kezdődő toldalékok járulnak, pl. *mǎ-ta* 'adni' – *mĭj-a* 'adj'; *ma* 'én' – *mǎn-am* 'nekem'.² Magánhangzó-váltakozás előfordul még a szóképzésben is, pl. *jont-* 'varr' – *jıntap* 'tű', és egyes hangutánzó-hangulatfestő szavakban. Ezeket a nyelvtanban nem tárgyaljuk.

ellenére bizonyos elágazó kódák megmaradnak.

¹Valójában ide sorolhatunk egy harmadikat is: az *a ~ Ø* váltakozást.

²A jegyzetben eredetileg a *mǎn-at* 'engem' szerepel példaként, erről azonban l. 4.6.1.

3.2.2. A többszótagú tövek végmagánhangzóinak paradigmatis váltakozásai

A többedik szótag magánhangzói (*a*, *e*, *ə*) előfordulhatnak mind a tő végén, mind a toldalékok elején. A magánhangzó-torlódás feloldásának szabályai paradigmatis váltakozásokat idéznek elő. Mássalhangzóval kezdődő toldalékok előtt a végmagánhangzók változatlanok.

3.2.2.1. Az *ə* végű tövek

A főnévi tövek

1. típusú feloldás: $\text{ə} + a \rightarrow ij\text{-}a$. Előfordulása: a lat. *-a* ragja előtt, pl. $ew\text{ə} + a \rightarrow ewij\text{-}a$ 'lánynak'.
2. típusú feloldás: $\text{ə} + e \rightarrow e$. Előfordulása: minden *e* kezdetű toldalék előtt, pl. $ew\text{ə} + em \rightarrow ew\text{-}em$ 'lányom'.
3. típusú feloldás: $\text{ə} + \text{ə} \rightarrow e$. Előfordulása: minden *ə* kezdetű toldalék előtt, pl. $ew\text{ə} + \text{ət} \rightarrow ewe\text{-}t$ 'lányok'.

Az *ə* végű főneveknek tehát négy alternánsuk van:

- teljes: *ewə-*,
- *e*-s: *ewe-*,
- bővült: *ewij-*,
- csonka: *ew-*.

A **melléknévi tövek**: csak annyiban különböznek a főnéviéktől, hogy a lat. *-a* ragja előtt 2. típusú feloldás van, pl. $n\ddot{o}w\text{ə} + a \rightarrow n\ddot{o}wa$ 'világossá', így nincs bővült alternánsuk.

Az **igetövek** A többszótagú ige-tövekben az 1. típusú feloldás nem használatos, helyette a 2. típus szerepel: $\text{ə} + a \rightarrow a$, pl. $\check{a}\eta k\check{a}rm\text{ə} + a \rightarrow \check{a}\eta k\check{a}rma$ 'pillants'. Az ige-eknek tehát csak két tőalternánsuk van: teljes ($\check{a}\eta k\check{a}rm\text{ə-}$) és csonka ($\check{a}\eta k\check{a}rm\text{-}$). A csonka tő a felszólító módú alakokban fordul elő.

3.2.2.2. Az *a* végű tövek

A **névszótövek** 1. típusú feloldás: $a + a \rightarrow aj\text{-}a$, $a + e \rightarrow aj\text{-}e$, $a + \text{ə} \rightarrow aj\text{-}\text{ə}$. Előfordulása: minden magánhangzóval kezdődő toldalék előtt, pl. $w\ddot{o}r\eta a + a \rightarrow w\ddot{o}r\eta aj\text{-}a$ 'varjúnak', $w\ddot{o}r\eta a + \text{ət} \rightarrow w\ddot{o}r\eta aj\text{-}\text{ət}$ 'varjak'. A tőalternánsok tehát: teljes ($w\ddot{o}r\eta a\text{-}$) és bővült ($w\ddot{o}r\eta aj\text{-}$).

Az **igetövek** Minden esetben a 2. típusú feloldás érvényesül: $a + a \rightarrow a$, pl. $\chi\ddot{o}nta + a \rightarrow \chi\ddot{o}nta$ 'menekülj'. A tőalternánsok tehát: teljes ($\chi\ddot{o}nta\text{-}$) és csonka ($\chi\ddot{o}nt\text{-}$).

3.2.2.3. Az *e* végű tövek

Igen ritkák, l. 1.3.¹

3.2.3. $\varnothing \rightarrow \emptyset$ (szinkópa)

A többszótagú tövek utolsó zárt szótagi $\varnothing$ -je kiesik, ha a tő magánhangzóval kezdődő toldalékot kap, s így nyílt szótagba kerülne. Kivétel:

- az $\varnothing$ megmarad, ha előtte nem egyszerűsödő mássalhangzó-kapcsolat áll;
- ha a lat. *-a* ragja járul a tőhöz.

$\varnothing \rightarrow \emptyset$, pl. $\chi o t \varnothing p + e m \rightarrow \chi o t p - e m$ 'hálóm', $o m \varnothing s + \varnothing s \rightarrow o m s \varnothing s$ 'ült'. Az ilyen töveknek tehát két alternánsuk van: teljes ($\chi o t \varnothing p$ -) és egyszerűsödött ($\chi o t p$ -).

3.2.4. Paradigmatikus mássalhangzó-váltakozások

3.2.4.1. A szilárd mássalhangzó-kapcsolatok váltakozásai

Szótag- ill. szóvégen a mássalhangzó-kapcsolat egyszerűsödik; az egyik tagja kiesik. Ez lehet kötelező vagy fakultatív.

3.2.4.1.1. Nazális + homorgán spiráns. Szóvégen, ill. mássalhangzó elé kerülve (szótagvégen!) a nazális kiesik. Az egyszerűsödés kötelező.

$n \acute{s} \rightarrow \acute{s}$ pl. $\acute{s} a n \acute{s} + n a \rightarrow \acute{s} a \acute{s} - n a$ 'térdel', $\acute{s} a n \acute{s} \rightarrow \acute{s} a \acute{s}$ 'térd',
de $\acute{s} a n \acute{s} + a \rightarrow \acute{s} a n \acute{s} - a$ 'térdre';

$n \acute{s} \rightarrow \acute{s}$ pl. $j a n \acute{s} + t a \rightarrow j a \acute{s} - t a$ 'inni',
de $j a n \acute{s} + a \rightarrow j a n \acute{s} - a$ 'igyál';

$\eta \chi \rightarrow \chi$ pl. $j \acute{a} \eta \chi + t a \rightarrow j \acute{a} \chi - t a$ 'jágni'. Az $\eta \chi \rightarrow \chi$ váltakozás csak ebben az egy tőben fordul elő, a többiben az $\eta \chi$ kapcsolat nem egyszerűsödik.

E mássalhangzó-kapcsolatok nemcsak mássalhangzós kezdetű toldalékok miatt, hanem az $\varnothing$ kiesése miatt is szótagvégre kerülhetnek, pl. $k \ddot{u} n \acute{s} p + \varnothing t \rightarrow k \ddot{u} n \acute{s} p + \varnothing t \rightarrow k \ddot{u} \acute{s} p - \varnothing t$ 'fésűk'. A töveknek tehát két alternánsuk van: teljes ($\acute{s} a n \acute{s}$ -) és egyszerűsödött ($\acute{s} a \acute{s}$ -)

3.2.4.1.2. Nazális + homorgán explozíva: *mp*, *nt*, *n't*, *ηk*. A nazális második fele a zöngétlen explozíva hatására elzöngétlenül. Szótagvégen az explozíva kiesik, a nazális második fele azonban zöngétlen marad: $mp \rightarrow m'$, $nt \rightarrow n'$, $n't \rightarrow$

¹Sajnos a hivatkozott fejezet nem szerepel a műben. Talán sajtóhiba, és a 3.3.-ra vonatkozik, azonban ott is csak *e*-végű főnévi tövek szerepelnek.

$n', \eta k \rightarrow \eta'$, pl. $amp + na \rightarrow am'-na$ 'ebbel'.¹ Ez az egyszerűsödés fakultatív, lassú beszédben nem mindig következik be. Nem jelöljük.

3.2.4.1.3. Szonorikus mássalhangzó + t: $mt, \eta t,^2 jt, lt, rt$. A szonorikus (tehát zöngés) mássalhangzó második fele a t hatására zöngétlenül. Szóvégen a t kiesik, az előtte álló mássalhangzó második fele azonban zöngétlen marad. Kivétel: az egyszerűsödés t előtt nem következik be. Fakultatív jelenség, nem jelöljük. $mt \rightarrow m', nt \rightarrow n'$, stb., pl. $tekam't + sam \rightarrow tekam'-sam$ 'megtöltöttem'.

3.2.4.2. A $tt \rightarrow tl, t't' \rightarrow t'l'$ váltakozás

A $tt, t't'$ kapcsolat második tagjából szótag- és szóvégen³ szótagalkotó l, l' lesz. A torlódás így feloldódik, mert az l, l' külön szótagmagot alkot (vö. 3.1.2./2). Ez a váltakozás előfordul:

- $tt, t't'$ végű főnévi tövekben mássalhangzóval kezdődő toldalékok előtt és szóvégen, pl. $tt \rightarrow tl$: $\chi\check{a}tt + na \rightarrow \chi\check{a}tl-na$ 'napon', $\chi\check{a}tt \rightarrow \chi\check{a}tl$ 'nap', $\chi\check{a}tt + a \rightarrow \chi\check{a}tt-a$ 'napra'. E töveknek két variánsuk van: alapalakú ($\chi\check{a}tt-$) és módosult ($\chi\check{a}tl-$).
- t, t' végű főnévi tövek és a Sg3 birtokos személyjel $-t$ végződésének kapcsolódásakor, pl. $\chi ot + t \rightarrow \chi ot_l$ 'háza'. Ha ez után $-a$ lat. rag következik, az l, l' megnyúlik: $\chi ot_l + a \rightarrow \chi ot_{ll}-a$ 'házába'.
- t, t' végű ige-tövek és a praes.Sg3 $-t$ végződésének kapcsolódásakor, pl. $tot' + t \rightarrow tot'-l'$ 'áll'.

3.2.5. A hasonulás

Hasonulás palatalizált mássalhangzók esetében fordul elő, általában progresszív. Ha egy palatalizált mássalhangzó után annak nem-palatalizált párja következik, akkor az utóbbi palatalizálódik, pl.

$t' + t \quad tot + ta \rightarrow tot'-t'a$ 'állni'
 $n' + n \quad náí + na \rightarrow náí'-ná$ 'kenyérben' stb.

¹Az OVE (202-203) szerint ez nemcsak mássalhangzóval történő toldalékok előtt, hanem szóvégen, mássalhangzóval kezdődő szavak előtt is. Ez arra utal, hogy az osztjákban a szótagolás nem veszi figyelembe a szóhatárokat. Ebből arra következtethetünk, hogy az elszigetelten ejtett vagy a mondatvégre kerülő, nazális + explozív kapcsolat egyszerűsödése is végbemehet, erre vonatkozóan azonban nem találunk adatot.

²Az eredetiben ηt helyett nt áll, de ez valószínűleg sajtóhiba, vö. OGCHR: 44 és OVE: 202 ηt . Az nt kapcsolat is idesorolható lenne, de az előző pontban már szerepel.

³A szóvég eleve szótagvég, így felesleges külön említeni. Schmidt Éva a szótagszerkezetről nem ír, így a serkáli szótagszerkezet leírása még várat magára.

Szövégen a $t't \rightarrow t'l'$ változás is bekövetkezik: $tot' + t \rightarrow tot'-t' \rightarrow tot'-l'$ 'áll'.

3.3. A tő- és toldalék morféimák kapcsolódásainak áttekintése

A fenti morfonológiai szabályok alapján a tő- és toldalék alternánsok kapcsolódásai a következők:¹

tőtípus, ill. tővéghangzó		szófaj	a toldalék kezdőhangja			
			magánhangzó			mássalhangzó
			-a	-e	-ə	
magánhangzós	a-	N	aj-a	aj-e	aj-ə	a-
		V	Ø-a	Ø-e	a-Ø	a-
	e-	N	ej-a	Ø-e	e-Ø	e-
	ə-	N	ij-a	Ø-e	e-Ø	-
		A	Ø-a	Ø-e	e-Ø	-
mássalhangzós	egyszótagú váltakozó	V	(mássalhangzós alternáns)			(magánhangzós alternáns)
		V	(mássalhangzós alternáns)			(magánhangzós alternáns)
	utolsó zárt szótagi	N	Ø- (egyszerűsödött alternáns)			(teljes alternáns)
		V	Ø- (egyszerűsödött alternáns)			(teljes alternáns)
	szilárd mással- hangzókapcsolat	N	nš-, ŋš-, ηχ- (teljes alternáns)			š, š, χ (egyszerűsödött alternáns)
		V	nš-, ŋš-, ηχ- (teljes alternáns)			š, š, χ (egyszerűsödött alternáns)
	tt-, t't'-	N	tt-, t't'- (alapalakú alternáns)			tl _o -, t'l _o '- (módosult alternáns)
		V	tt-, t't'- (alapalakú alternáns)			tl _o -, t'l _o '- (módosult alternáns)
	egyéb	N, V				

¹A táblázat legelső sorában a két utolsó cella az eredeti műben is üres.

4. fejezet

Szófaj- és alaktan

Az osztják nyelv szófajai hasonlóak a magyaréhoz, azzal a különbséggel, hogy az osztjákban nincs határozott névelő¹ és birtokos névmás.² A ragozható szófajok a következők:

- Névszók:
 - szabályos ragozású névszók:
 - főnév,
 - melléknév,
 - számnév,
 - főnévi és melléknévi névmások (a személyes névmás kivételével),
 - melléknévi igenevek,
 - személyes névmás.
- Ige

A névszók ragozásában általában kevés az eltérés, a személyes névmások ragozása azonban eltér a többi névszóétól. A melléknévi igenevek paradigmáját – bár névszói jellegű – az ige fejezetében tárgyaljuk. Ennek oka az, hogy a birtokos személyjeles alakok igei funkciót is betölthetnek.

A személyre utaló végződések (igei személyrag, birtokos személyjel) a személyes névmások agglutinációjával keletkeztek. Az igei személyragok és a birtokos személyragok mássalhangzó-elemei általában azonosak, magánhangzó-elemeik különböznek. Különösen szembeötlő a birtokos személyjelek és a tárgyas

¹ Valójában nem csak határozott névelő nincs, hanem határozatlan sem, azaz a névelő kategóriája az, ami hiányzik.

² A birtokos névmással kapcsolatban később Schmidt Éva álláspontja változott: l. SCHMIDT 1988, ill. 4.6.1.1.

igeragozás végződéseinek hasonlósága.

4.1. A főnév (nomen – N)

4.1.1. A főnévi toldalékok sorrendje

$$\boxed{\text{tő}} + \boxed{\text{képző}} + \boxed{\text{Nx}} + \boxed{\text{Px}} + \boxed{\text{Cx}}$$

4.1.2. A számjelek (Nx)

Az osztjákban az egyes és többes szám mellett még kettes szám is van. A számjelek:

singularis: -Ø
 dualis: -ηən
 pluralis: -ət / -t

Tő	változatlan	ə végű	a végű	zárt szótagi ə	szil. msh. kaps.
Sg	χot 'ház'	ewə 'lány'	wōrηa 'varjú'	χotəp 'háló'	moś 'mese'
Du	χot-ηən	ewe-ηən ¹	wōrηaj-ηən ¹	χotəp-ηən	moś-ηən
Pl	χot-ət	ewe-t	wōrηaj-ət	χotp-ət	mońś-ət

Megjegyzés:

1. A Du -ηən jele a magánhangzós töveknek ahhoz az alternánsához járul, mely magánhangzóval kezdődő toldalékok előtt szokott állni. Ez olyan, mintha a jel -əηən lenne, de az ə nyílt szótagba kerülve kiesne.
2. A pluralis jelének -t alternánsa a nem bővülő magánhangzós tövekhez járul (vö. 3.2.2.1.).

A kettes számú alakok nem minden esetben jelölnek két dolgot; ha egy mondatban két egymás mellett álló főnév kettes számban van, akkor társhatározóként értelmezendők, pl. *īmeηən īkeηən* 'az öreg és az öregasszony'.

4.1.3. Az esetragok (Cx)

Az északi osztjákban mindössze két ragozott eset van: lativus és locativus.¹

alapalak:² -Ø
 lativus: -a
 locativus: -na

Tő	változatlan	<i>a</i> végű	<i>a</i> végű	zárt szótagi <i>a</i>	szil. msh. kapcs.
	<i>χot</i> 'ház'	<i>ewə</i> 'lány'	<i>wōrŋa</i> 'varjú'	<i>χotəp</i> 'háló'	<i>moś</i> 'mese'
lat.	<i>χot-a</i>	<i>ewij-a</i>	<i>wōrŋaj-a</i>	<i>χotəp-a</i> ¹	<i>mońś-a</i>
loc.	<i>χot-na</i>	<i>ewə-na</i>	<i>wōrŋa-na</i>	<i>χotəp-na</i>	<i>moś-na</i>

Megjegyzés:

1. Az utolsó zárt szótagban *a*-t tartalmazó tövekből az *a* a lativus -a ragja előtt nem esik ki.

A számjelek és a ragok kapcsolódása: pl. *χot-ŋən-a* 'két házba', *χotp-ət-na* 'hálókbán' stb.

4.1.4. A ragos alakok szintaktikai funkciói

Mivel kevés a ragozott eset, a ragos alakok jelentése széles, többféle határozói viszonyt is magába foglaló. Ennek megfelelően a mondatban több pozíciót tölthet be.

4.1.4.1. Az alapalakú főnév funkciói

Alapalakú főnév lehet a mondatban:

- alany, pl. *tow mǎnət* 'a ló megy';
- tárgy, pl. *ma tow tusəm* 'én lovat hoztam';
- jelző,
 - birtokos jelző, pl. *aśem tow* 'az apám lova;
 - minőségjelző, pl. *unt woj* 'erdei vad' (az ilyen főnév tulajdonképpen két szófajú: 1. 'erdő' (N); 2. 'erdei' (A), és szófajváltás történik);
- időhatározó, pl. *tātəŋ tīləs* 'egy egész hónapig'. (Itt is kétszófajúságról van szó: 1. 'hónap' (N); 2. 'hónapig' (Adv).)

¹ Az állítás csak részben igaz az obdorszkira, ahol szintén két eset van, de a locativus mellett a translativus különböztethető meg. Figyelembe veendő továbbá, hogy a fenti állítás a személyes névmásokra nem igaz, így a teljes esetrendszerre másképp érdemes tekinteni.

² Pontosabb lenne nominativusról beszélni.

4.1.4.2. A lativusi főnév funkciói

A lativusragos főnév lehet a mondatban:

- „hová” kérdésre felelő általános helyhatározó, pl. *ma χota tāḡsəm* ’én beléptem a házba’, *anə müwa kerijəs* ’a csésze leesett a földre’;
- véghatározó (translativus), pl. *tűw untłtətə χuja jīs* ’ő tanító lett (tkp. ő tanító emberré lett)’;
- célhatározó, pl. *jīḡka jāḡχəs* ’vízért ment’;
- részeshatározó (dativus), pl. *kešem pōχa mäsəm* ’a késem a fiúnak adtam’;
- állapothatározó (essivus), pl. *tűw untłtətə χuja us* ’ő tanító volt (tkp. ő tanító emberként volt)’.

4.1.4.3. A locativusi főnév funkciói

A locativusragos főnév lehet a mondatban:

- „hol” kérdésre felelő általános helyhatározó, pl. *tām χotna uttəm* ’ebben a házban lakom’;
- „mikor” kérdésre felelő általános időhatározó, pl. *mōḡ jeməḡ χātłna ən rupittəw* ’mi ünnepnapon nem dolgozunk’;
- eszközhatározó (instrumentalis), pl. *tűw towna jōχtəs* ’ő lóval jött’;
- társhatározó (comitativus), pl. *īj χu jīḡ-ewetna uttaḡən* ’él egy ember a nővérével’;
- szenvedő szerkezetek értelmi alanya, pl. *nepek tām χuna χāšsa* ’a levelet ez az ember írta (tkp. a levél ez által az ember által íratott)’;
- értelmi tárgy¹ olyan cselekvő és szenvedő szerkezetekben, melyek részeshatározója acc. obj.-ként van kifejezve (vö. 5.4.2.2.), pl. *ma nāḡət wōχna mätəm* ’én neked pénzt adok (tkp. én téged pénzzel adlak)’.

¹Értsd: *patiens*, *experiens* stb. Az „értelmi tárgy” nem túl szerencsés terminus annak kifejezésére, hogy egy alak egy másik vonzatkeretben (vagy más, valamilyen módon a vizsgált mondatnak megfeleltethető szerkezetben) tárgy lehet. Ugyanakkor kérdéses, hogy egyértelműen megállapíthatóak-e ilyen szemantikai szerepek. A magyarban a *valakit ellát / felszerel vmivel* elemzése során aligha jutna eszünkbe az instrumentálisragos elemet értelmi tárgynak (*patiens*nek) nevezni, holott szerkezete alig tér el a fenti példától. Ugyanakkor az elemzésbe bevonható az animáltsági hierarchia is: ebben az esetben az élettelen mindig *patiens* (értelmi tárgy), míg az élő cél vagy *beneficiens* szerepet kap.

4.1.5. A többi eset kifejezése

A többi eset névutóval fejeződik ki.¹ A névutó előtt a főnév alapelakban áll: *χot χōša* 'házhoz', *ne ewat* 'nőtől' stb.

4.1.6. A birtokos személyjelek (Px)

4.1.6.1. A birtok számának jelei

A végződés első része a birtok számát, második része pedig a birtokos számát és személyét jelzi. A birtok számának jelei hasonlóak a főnévi számjelekhez:

singularis: -Ø
 dualis: -ηət
 pluralis: -ət²

A birtokos személyjelek rendszere:³

a birtokos száma / személye	a birtok száma		
	Sg	Du	Pl
Sg1	-em	-ηət-am	-t-am
Sg2	-en	-ηət-an	-t-an ⁴
Sg3	-ət / -t	-ηət	-t-at
Du1	-emən	-ηət-amən	-t-amən
Du2	-ən / -n	-ηət-ən	-t-ən
Du3	-ən / -n	-ηət-ən	-t-ən
Pl1	-ew	-ηət-əw	-t-əw
Pl2	-ən / -n	-ηət-ən	-t-ən
Pl3	-et	-ηət-at	-t-at

Oppozíciók:

1. a Px mássalhangzója a birtokos személyét jelzi: 1. személy: -m (-w) – 2. személy: -n – 3. személy: -t (-n).
2. A Px magánhangzója megkülönbözteti:
 - a birtokos számát: Sg3 ət – Pl3 -et;
 - a birtok számát: Sg -e (-em, -en) – Du–Pl -a (-am, -an).

¹Nyilván egyéb szemantikai viszonyok kifejezéséről, vagy magyar esetek megfelelőiről van szó – Az eset grammatikai kategória, így nem lehet „kifejezni”.

²Itt nincs felsorolva a -t változat, a következő táblázatban pedig csak az szerepel. A felszínen mindkettő előfordul.

³A *tt ~ tʃ* morfológiai szabály következtében ennek *t*-végű tövek után *ʃ* a realizációja.

⁴Az eredeti szövegben szereplő -t-am végződés nyilvánvalóan sajtóhiba.

Egybeesések: Du2–3 – Pl2 *-an*; Pl birt. Sg–Pl3 *-at*.

Megjegyzés

1. A Du birtoktöbbsesítő *-ηət-* jelének *t* eleme a Pl *t* paradigmájából került a Du paradigmába. A végződéses tehát így is tagolhatók: *ηə-t-am*, *ηə-t-an* vagy *ηə-tam*, *ηə-tan* stb.¹
2. A rokonságnevek Px-ai rendhagyóak: Sg birtok esetén a teljes magánhangzók helyett redukáltakat tartalmaznak, pl. *jajəm* 'bátyám'. Ez a példamondatokban és a szövegekben nincsen jelölve.²

b-ok	b-os	változatlan	<i>ə</i> végű	<i>a</i> végű	zárt szótagi <i>ə</i>	szil. msh. kapcs.
Sg	Sg1	<i>χot-em</i>	<i>ew-em</i>	<i>wōrηaj-em</i>	<i>χotəp-em</i>	<i>moś-em</i>
	Sg2	<i>χot-en</i>	<i>ew-en</i>	<i>wōrηaj-en</i>	<i>χotəp-en</i>	<i>moś-en</i>
	Sg3	<i>χot-!̩</i>	<i>ewe-t</i>	<i>wōrηaj-ət</i>	<i>χotəp-ət</i>	<i>moś-ət</i>
	Du1	<i>χot-emən</i>	<i>ew-emən</i>	<i>wōrηaj-emən</i>	<i>χotəp-emən</i>	<i>moś-emən</i>
	Du2	<i>χot-ən</i>	<i>ewe-n</i>	<i>wōrηaj-ən</i>	<i>χotəp-ən</i>	<i>moś-ən</i>
	Du3	<i>χot-ən</i>	<i>ewe-n</i>	<i>wōrηaj-ən</i>	<i>χotəp-ən</i>	<i>moś-ən</i>
	Pl1	<i>χot-ew</i>	<i>ew-ew</i>	<i>wōrηaj-ew</i>	<i>χotəp-ew</i>	<i>moś-ew</i>
	Pl2	<i>χot-ən</i>	<i>ewe-n</i>	<i>wōrηaj-ən</i>	<i>χotəp-ən</i>	<i>moś-ən</i>
	Pl3	<i>χot-et</i>	<i>ew-et</i>	<i>wōrηaj-et</i>	<i>χotəp-et</i>	<i>moś-et</i>
Du	Sg1	<i>χot-ηət-am</i>	<i>ewe-ηət-am</i> ¹	<i>wōrηaj-ηət-am</i> ¹	<i>χotəp-ηət-am</i>	<i>moś-ηət-am</i>
	Sg2	<i>χot-ηət-an</i>	<i>ewe-ηət-an</i>	<i>wōrηaj-ηət-an</i>	<i>χotəp-ηət-an</i>	<i>moś-ηət-an</i>
	Sg3	<i>χot-ηət</i>	<i>ewe-ηət</i>	<i>wōrηaj-ηət</i>	<i>χotəp-ηət</i>	<i>moś-ηət</i>
	Du1	<i>χot-ηət-amən</i>	<i>ewe-ηət-amən</i>	<i>wōrηaj-ηət-amən</i>	<i>χotəp-ηət-amən</i>	<i>moś-ηət-amən</i>
	Du2	<i>χot-ηət-ən</i>	<i>ewe-ηət-ən</i>	<i>wōrηaj-ηət-ən</i>	<i>χotəp-ηət-ən</i>	<i>moś-ηət-ən</i>
	Du3	<i>χot-ηət-ən</i>	<i>ewe-ηət-ən</i>	<i>wōrηaj-ηət-ən</i>	<i>χotəp-ηət-ən</i>	<i>moś-ηət-ən</i>
	Pl1	<i>χot-ηət-ew</i>	<i>ewe-ηət-əw</i>	<i>wōrηaj-ηət-əw</i>	<i>χotəp-ηət-əw</i>	<i>moś-ηət-əw</i>
	Pl2	<i>χot-ηət-ən</i>	<i>ewe-ηət-ən</i>	<i>wōrηaj-ηət-ən</i>	<i>χotəp-ηət-ən</i>	<i>moś-ηət-ən</i>
	Pl3	<i>χot-ηət-at</i>	<i>ewe-ηət-at</i>	<i>wōrηaj-ηət-at</i>	<i>χotəp-ηət-at</i>	<i>moś-ηət-at</i>
Pl	Sg1	<i>χot-t-am</i>	<i>ewə-t-am</i>	<i>wōrηa-t-am</i>	<i>χotəp-t-am</i>	<i>moś-t-am</i>
	Sg2	<i>χot-t-an</i>	<i>ewə-t-an</i>	<i>wōrηa-t-an</i>	<i>χotəp-t-an</i>	<i>moś-t-an</i>
	Sg3	<i>χot-t-at</i>	<i>ewə-t-at</i>	<i>wōrηa-t-at</i>	<i>χotəp-t-at</i>	<i>moś-t-at</i>
	Du1	<i>χot-t-amən</i>	<i>ewə-t-amən</i>	<i>wōrηa-t-amən</i>	<i>χotəp-t-amən</i>	<i>moś-t-amən</i>
	Du2	<i>χot-t-ən</i>	<i>ewə-t-ən</i>	<i>wōrηa-t-ən</i>	<i>χotəp-t-ən</i>	<i>moś-t-ən</i>
	Du3	<i>χot-t-ən</i>	<i>ewə-t-ən</i>	<i>wōrηa-t-ən</i>	<i>χotəp-t-ən</i>	<i>moś-t-ən</i>
	Pl1	<i>χot-t-əw</i>	<i>ewə-t-əw</i>	<i>wōrηa-t-əw</i>	<i>χotəp-t-əw</i>	<i>moś-t-əw</i>
	Pl2	<i>χot-t-ən</i>	<i>ewə-t-ən</i>	<i>wōrηa-t-ən</i>	<i>χotəp-t-ən</i>	<i>moś-t-ən</i>
	Pl3	<i>χot-t-at</i>	<i>ewə-t-at</i>	<i>wōrηa-t-at</i>	<i>χotəp-t-at</i>	<i>moś-t-at</i>

(*χot* 'ház', *ewə*³ 'lány', *wōrηa* 'varjú', *χotəp* 'háló', *moś* 'mese')

¹Kérdés azonban, hogy ezekben az esetekben milyen funkciót tulajdoníthatunk az egyes szegmentumoknak. Az előbbi esetben a *-t-* funkciója nem világos, az utóbbiban pedig a személyre utaló elem olyan alakban jelenne meg, mely sehol máshol nem fordul elő (ráadásul egybeesik a Pl +személyjelölő alakjával).

²A rokonságnevekhez kapcsolódó Px-ek sajátos alakjaira Steinitz is felhívja a figyelmet (OGCHR: 55), de nem világos, miért nem jelöli a szövegekben.

³HONTI 1984: 43. szerint az *ə* végű tövekhez a birtokos személyjelek magánhangzó nélkül kapcsolódnak, azaz a Px-ek mássalhangzói közvetlenül a tővégi *ə*-hez kapcsolódnak: *ewəm*, *ewən* stb. Az egyetlen kivétel a Pl3 jeles alak, mely *ewet* formában jelenik meg.

Megjegyzés:

1. A Du birtok *-ηət-* jele előtt a magánhangzós töveknek az az alternánsa áll, melyhez magánhangzóval kezdődő toldalékok szoktak járulni (vö. 4.1.2./1).

A Px-ok és az esetragok sorrendje ugyanaz, mint a magyarban, pl. *χot-et-na* 'az ő házukban', *χotəp-ηət-amən-a* 'a kettőnk két hálójába' stb.

4.1.7. A birtokos személyjelezés funkciói

1. Birtokviszony kifejezése:
 - ha a birtokost személyes névmás fejezi ki, akkor a Px használata kötelező, pl. *tűw χotl* 'az ő háza';
 - ha a birtokost nem személyes névmás fejezi ki, a Px 3. személyben elmaradhat, pl. *pəχ kešə* 'a fiú kése'.
2. Determinálás: Mivel az osztjákban nincs határozott névelő, a főnévi mondatrészek határozottságát gyakran birtokos személyjellel, ill. a mutató névmás és a Px együttes használatával fejezik ki. Ilyenkor a Px nem utal valódi birtokviszonyra. A Px kiválasztása többnyire attól függ, hogy az előző mondatokban az alany milyen számú és személyű volt. Leggyakoribb a Sg1–2–3 személyű alak,¹ pl. (a beszélőpartnerhez fordulva): *tām nepeken tīγ tūwe!* 'hozd ide ezt a papírt (tkp. a papírod)', Sg3 személyű elbeszélésnél: *χotlla tāηəs* 'belépett a házba (tkp. házába)'.

4.2. A melléknév (adjectivum – A)**4.2.1. A toldalékolás**

A melléknév toldalékolása csak annyiban tér el a főnevektől, hogy az *ə* végű tövek csonka alternánsához járul a lativus *-a* ragja, pl. *pīγtə + a* → *pīγt-a* 'feketévé' (vö. 3.2.2.1.; 3.3.).

¹Ha a Px az előző mondatok alanyától függ, akkor ez legfeljebb azt jelenti, hogy a Sg alany gyakoribb, mint a Du vagy Pl alany.

4.2.2. A fokozás

Az osztjában a melléknévnek kétféle viszonyítása lehetséges.

1. Általános viszonyítás:

alapfok:	Ø	pl.	<i>unə</i> 'nagy, idős';
középfok:	-šək		<i>unə-šək</i> 'valamivel nagyobb, nagyobbacska'
felsőfok:	<i>met</i>		<i>met unə</i> 'nagyon nagy; legnagyobb'.

Ilyen típusú viszonyítás van a határozószóknál is.

2. Konkrét viszonyítás (hasonlítás):

Hasonlításakor az általános viszonyítás jeleit nem használják; a melléknév alapelakban áll. A hasonlítást az *ewət* / *ewətt*- 'tól/-től' vagy a *kĩńša* / *kĩńšan*- névutóval fejezik ki, pl. *tűw ma ewəttəm unə* 'ő nálam (tőlem) nagyobb', *tow mĩs kĩńša unə* 'a ló a tehénnél nagyobb'.

A felsőfokot leggyakrabban birtokos szerkezet fejezi ki¹, pl. *χutəm χu unə χu* 'három ember közül a legnagyobb (tkp. három ember legnagyobb embere)'.²

4.2.3. A melléknév szintaktikai funkciói

A mondatban a melléknév lehet:

- minőségjelző, ilyenkor mindig alapelakban áll, pl. *unə χotna* 'nagy házban';
- állítmány, ilyenkor számban egyezik az alannyal, pl. *χotət unet* 'a házak nagyok';
- véghatározó és módhatározó, ilyenkor lativusban áll, pl. *turəm jăma jĩs* 'az idő jó (jóvá) lett', *jăma were!* 'jól csináld!'.

A melléknév csak igen ritkán főnevesülhet, önmagában főnévi pozíciókra nem alkalmas.² Ezért paradigmájának alakjait ritkán használják.

¹Az eredetiben „birtokviszony érzékelteti”: a birtokviszony azonban szemantikai viszony, nem grammatikai, itt pedig e szerkezet jelentéséről van szó.

²A helyette használatos szerkezetekről l. a 5.1. pontot! (64. o.)

4.3. A számnevek (numeralia)

4.3.1. A tőszámnevek

1	ij (A), it (N)	7	tapət	30	χutəm-jaη
2	kāt (A), kātən (N)	8	nūwtə	57	wet-jaη-tapət
3	χutəm	9	jīrjaη ¹	90	jīrt-sot
4	nūtə	10	jaη	100	sot
5	wet	11	ij-χōś-jaη	200	kāt-sot
6	χut	12	kāt-χōś-jaη	1000	śōrəs
		20	χus	2000	kāt-śōrəs

Megjegyzés:

1. Az '1'-nek és a '2'-nek két alakja van: melléknévi és főnévi. Az előbbi jelzőként használatos, az utóbbi egyéb funkciókban.
2. A '11' és '18' közötti számneveket a χōś(a) '-hoz/-hez/-höz' névutóval alkotják, a továbbiakban az egyeseket a tízesek mögé teszik.
3. '30' és '80' között a tízeseket úgy alkotják, hogy a megfelelő egyes mögé teszik a jaη '10' szót. Hasonló elven alapul a százask és az ezresek alkotása is.²

Szintaktikai megjegyzés: számnév után a főnév egyes számban áll!

4.3.2. A sorszámnév

Képzője: -mit,³ pl. tapət-mit 'hetedik', sot-mit 'századik'. Rendhagyó alakok: otəη(mit) 'első', kīmət 'második', χutmit 'harmadik'.⁴

¹Etimológiája szerint 'egy híján tíz'. A szakirodalomban kötőjellel, jīr-jaη alakban is előfordul: ez az írásmód az etimológiát kívánja hangsúlyozni, a kötőjel nélküli alak elhomályosulással számol, és a tövet egységesnek, elemezhetetlennek tünteti fel.

²A jegyzet nem szól a '18' és a '19' alakjáról. Ezeket korábban a 'nyolc a húsz felé', 'egy híján húsz' formával képezték, vö. nyizjami nūwtə-χus '18', jīr-χus '19'. Hasonlóan képezik a fent bemutatott '90' számnevet is: jīrt-sot (< 'egy (tízes) híján száz). A húsznál nagyobb számok alakja azonban a tízes és az egyes megnevezésének egyszerű összekapcsolásával alakul: nyizjami χus ij '21', közép-obi irodalmi χус прѣяне (χus jīrjaη) '29'. A '900' alakja a nyizjamiban: jīrjaη sot. A serkáli számneveiről pontosabb adatok nem állnak a rendelkezésünkre. HONTI 1993: 169, 173–177, 294.

³Az *i* elvileg csak *j*, *t'* és *γ* előtt fordulhatna elő. Ugyanakkor Steinitznél ugyanígy szerepel (OGCHR: 139). Widmer Anna hívta fel rá a figyelmünket, hogy Steinitz szerint az *i* fonéma (tkp. az *ī* megfelelője) a nem első szótagban is (vö. OGCHR: 38). Ugyanakkor Steinitz azt is állítja, hogy az *i* csupán szó belsejében fordul elő, és az általa hozott két példában (*arija* 'énekelni', *ewit'e* 'kislány') egyértelműen az *ə* allofónja jelenik meg.

⁴A 'hatodik' jelentésű χutemit esetében a toldalék -emit alakban jelenik meg, ez biztosítja a χutmit 'harmadik' alaktól való elkülönülést. Vö. OGCHR: 58.

4.3.3. Az osztószámnév

Locativusban álló, megkettőzött számnévvel fejeződik ki, pl. *itna itna* 'egyesével'.

4.3.4. A szorzószámnév

A *puš* 'alkalom, -szer/-szor/-ször' szó segítségével fejeződik ki, pl. *wet puš sī wantijtsem* 'már ötször láttam'.¹

4.3.5. A törtszámnév

Leginkább a 'fél' utótagú törtszámnevek használatosak. Ezeket a következő egész sorszámnevének lativusa után állított *šup* 'rész, darabka' vagy *pelək* 'fél' szóval fejezik ki, pl. *kīmætta šup* 'másfél (tkp. a másodikhoz egy fél)', *χutmitta* 'két és fél'.

4.4. A valóságos határozószók

4.4.1. A helyhatározószók

A helyhatározószók egy része őrzi az irányhármasság elvét, régies ragjaik azonban különböznek a névszóragoktól.

<i>nōχ</i>	'fel'	<i>numən</i>	'fenn'	<i>numætta</i>	'fentről'
<i>kīm</i>	'ki'	<i>kamən</i>	'kinn'	<i>kamætta</i>	'kintről'
<i>nīk</i>	'a vízre'	<i>namən</i>	'a vizen'	<i>namætta</i>	'a víztől'
<i>jōχ</i>	'hátra, haza'	<i>jōtən</i>	'otthon'	<i>jōtta</i>	'hazulról'

4.4.2. Az időhatározószók

pl. *sīrə* 'előbb', *in*, *intam* 'most', *sāχa* 'később', *mōtχātł* 'tegnap', *tāmχātł* 'ma', *χōtewət* 'holnap'.

¹Mivel ez a szerkezet még csak nem is egy szóalak, indokolatlannak tűnik a számnév egy alakjaként számon tartani. Ez olyan, mintha az angol *three times* szókapcsolatot szorzószámnévnek neveznénk. Talán inkább névutós szerkezetnek kellene tartanunk. Ugyanez igaz az „osztószámnév”-nek nevezett alakulatra is, amit viszont nehezebb lenne besorolni.

4.4.3. A módhatározószók

pl. *šerŋk*, *meta* 'nagyon', *ješa* 'kissé'. A módhatározó leggyakrabban lativusragos melléknévvel fejeződik ki.

4.4.4. A határozószók fokozása¹

A melléknév általános viszonyításánál tárgyalt jelek (vö. 4.2.2.) eredetileg a határozószók viszonyítására szolgáltak.

4.5. A határozói igenév

L. 4.9.3.

4.6. A névmás (pronomen – pron.)

4.6.1. A személyes névmások

A személyes névmásoknak – a többi névszóval ellentétben – van tárgy- és részeshatározós esete. A többi eset névutóval fejeződik ki.²

szám	eset	1. személy	2. személy	3. személy
Sg	nom.	<i>ma</i> 'én'	<i>nǎŋ</i> 'te'	<i>tűw</i> 'ő'
	acc.	<i>man-ət</i> ³	<i>nǎŋ-ət</i>	<i>tűw-ət</i>
	dat.	<i>mǎn-em</i>	<i>nǎŋ-en</i>	<i>tűw-et</i>
Du	nom.	<i>men</i> 'mi ketten'	<i>nen</i> 'ti ketten'	<i>ten</i> 'ők ketten'
	acc.	<i>men-ət</i>	<i>nen-ət</i>	<i>ten-ət</i>
	dat.	<i>men-emən</i>	<i>nen-an</i>	<i>ten-an</i>
Pl	nom.	<i>mǎŋ</i> 'mi'	<i>nǎŋ</i> 'ti'	<i>tǎŋ</i> 'ők'
	acc.	<i>mǎŋ-ət</i>	<i>nǎŋ-ət</i>	<i>tǎŋ-ət</i>
	dat.	<i>mǎŋ-ew</i>	<i>nǎŋ-en</i>	<i>tǎŋ-et</i>

¹ Az 1978-as debreceni jegyzetben az alfejezet száma 4.4.5., a 4.4.4. számú hiányzik.

² L. a 4.1.5. ponthoz fűzött megjegyzést!

³ A kéziratban *mǎnət*. Steinitz hasonló táblázatában (OGCHR: 61–62) a Sg1 személyes névmás accusativusa *manət* (nem *ǎ-val*). Később a szöveg is megerősíti, hogy e névmásnak három tőváltozata van. Lásd még a 4.6.1.1. pont alatti 3. megjegyzést!

Megjegyzés:

1. A második személy singularisa és pluralisa egybeesik.
 2. A dativusi alakok végződése a megfelelő Px-okkal azonos.
- A névutóval kifejezett esetek felépítése:¹

pron.	postp. + Px
--------------	---------------------------

A névutók töve a Px előtt η -nel bővül, pl. *ma* $\chi\acute{o}sa\eta em$ 'énhozzám', *tűw* *pātaηat* 'őerte' stb. (vö. 4.7.3.).

4.6.1.1. A birtokos névmások²

A különböző gyűjtők által publikált osztják folklórszövegekben a birtokos névmások igen ritkák vagy nem is fordulnak elő, éppen ezért a nyelvtanok többsége nem is tárgyalja őket. A birtokos névmás ritkaságának magyarázata, hogy szintaktikai pozíciói korlátozottak, a kontextus ritkán várja el használatukat és az ilyen esetekben is kiválthatóak más szerkezetekkel (vö. 5.1.).

A serkáli nyelvjárásban a birtokos névmások alakjai a következők:

Birtokos/Birtok		singularis	dualis	pluralis
Sg.	1.	<i>manem</i>	<i>maneηatam</i>	<i>manitam</i>
	2.	<i>nāηen</i>	<i>nāηeηatan</i>	<i>nāηitan</i>
	3.	<i>tűwet</i>	<i>tűweηat(at)</i>	<i>tűwitat</i>
Du.	1.	<i>menemən</i>	<i>meneηatamən</i>	<i>menitamən</i>
	2.	<i>nenan</i>	<i>nenəηatən</i>	<i>nenitən</i>
	3.	<i>tenetən</i>	<i>teneηat(ən)</i>	<i>tenitən</i>
Pl.	1.	<i>műηew</i>	<i>műηeηataw</i>	<i>műηitaw</i>
	2.	? <i>nenetən</i>	? <i>nenəηatən</i>	? <i>nenitən</i>
	3.	<i>tűγet</i>	<i>tűγeηatat</i>	<i>tűγitat</i>

¹L. a 4.1.5. ponthoz fűzött megjegyzést!

²Ez a szakasz eredetileg nem része az ÉONYJ-nek: SCHMIDT 1988 alapján egészítettük ki a kéziratot.

Megjegyzések:¹

1. A többes számú alakok gyakran használatosak kettes számú jelentésben, a fenti táblázatban viszont a Du. 2. és a Pl. 2. alakban egyértelműen a dualis jele (-əŋ-) figyelhető meg.
2. A Pl. birtoknál a tövéghangzó redukált i-nek ejtődik, holott ez a serkáliban nem első szótagban nem fordul elő: helyette redukált ə-t várnánk.
3. A Sg. 1. *manem* 'enyém' szóban teljes *a* van, habár ez a következő szótagi *e* hatására rövidül,² azaz a tö nem a dativus *măn*- tövével, hanem az accusativus *man*- tövével esik egybe. A *manem* 'enyém' : *mănem* 'nekem' minimálpárt alkot.
4. A Sg. 1–2. birtokosnál és dualisi birtoknál az *ə* helyett *a* is állhat: *manəŋatam*, *năŋəŋatan*.
5. A dualis birtokoknál az intervokális *ŋ* erős tendenciát mutat a megnyúlásra.
6. Pl. 1. birtokosnál és Pl. birtoknál a Px -əw helyett -aw alakú.³

4.6.2. A mutató névmások**4.6.2.1. A főnévi mutató névmások**

tămə 'ez' *tōmə* 'az' *šīt* 'ez / az'

4.6.2.2. A melléknévi mutató névmások

tăm 'ez' *tōm* 'az' *šīt* 'ez / az'⁴
tăməś 'ilyen' *tōməś* 'olyan'⁵ *šīməs* 'ilyen / olyan'
 ĩśə 'ugyanaz'
 ĩśəməs 'ugyanolyan'

¹A megjegyzések nem térnek ki arra, hogy a Pl. 1. birtokos névmások tőmagánhangzója *ĩ* a várt *ő* helyett.

²Ez a rövidülés feltehetően nem olyan mértékű, hogy az *ă*-val összekeverhető legyen, ill. a két hang nyelvtájkülönbsége is segíthet a két alak megkülönböztetésében. Ilyen jellegű rövidülésről azonban a magánhangzók időtartamánál (2.1.1.) nem esik szó.

³Vö. a 1.2.3./2. pontban megfogalmazott megszorítással!

⁴Bár főnévi mutató névmással fordítjuk, szintaktikai szempontból egyértelműen melléknévként viselkedik: személyragokat nem vehet fel, l. még 5.1.

⁵Schmidt Éva egyértelműen kihúzza ezt a rubrikát, mintha megfelelő alak nem lenne. Steinitznél azonban megvan ez a forma.

4.6.2.3. A számnévi mutató névmások

šī arat, šī-kem 'ennyi / annyi', *īšā arat, īšā-kem* 'ugyanennyi / ugyanannyi'

4.6.2.4. A helyhatározói mutató névmások

<i>tīγ</i> 'ide'	<i>tōχ</i> 'oda'	<i>šīχ</i> 'ide / oda'
<i>tāta</i> 'itt'	<i>tōta</i> 'ott'	<i>šāta</i> 'itt / ott'
<i>tātta</i> 'innen'	<i>tōtta</i> 'onnan'	<i>šātta</i> 'innen / onnan'

4.6.2.5. A módhatározói mutató névmások

tām-ītā 'így' *tōm-ītā* *šītā* 'így / úgy'
šī-kem 'úgy, annyira'

4.6.3. A határozatlan névmások

1. Főnévi: *χōjat* 'valaki', *mōttā* 'valami';
2. melléknévi: *mōt-sīr* 'valamilyen', *mōttā* 'valamilyen';
3. számnévi: *mōt-arāt* 'valamennyi';
4. határozói: pl. *χōt-peta* 'valahová', *χuntā* 'valamikor', *χōtā*, *χōtās* 'valahogyan'.

4.6.4. A kérdő- és vonatkozónévmások

1. Főnévi: *χōj* / *χōjt-* 'ki, aki', *mīj* 'mi, ami';
2. melléknévi: *mīj-sīr* 'milyen, amilyen', *māta* 'melyik, amelyik';
3. számnévi: *mīj-arāt*, *mīj-kem* 'mennyi, amennyi';
4. határozói: pl. *χōtta* 'hová, ahová', *χōta* 'hol, ahol', *χōt'sā* 'honnan, ahonnan', *χun* 'mikor, amikor', *χōtā*, *χōtās*, *χōtā-sāχat* 'hogyan, valahogyan'¹.

¹Bizonyára 'ahogyan' is.

4.6.5. A tagadónévmások

1. Főnévi: *nem-χōjat* 'senki', *neməttə* 'semmi';
2. melléknévi: *neməttə*, *nemət-sīr* 'semmilyen',¹
3. határozói: pl. *nem-χōtta* 'sehová', *nem-χōta*² 'sehol', *nem-χōt'sa* 'sehonnan', *nem-χunt* 'semmikor', *nem-χōtas* 'sehogyan'.³

4.6.6. Megjegyzések a névmásokról

1. A főnévi névmások szabályosan ragozódnak, pl. *tāme-ηən* 'ez a kettő', *nem-χōjat-na* 'senkivel', *mīj-en* 'mid'. A *χōj* 'ki' névmás töve Px előtt *t*-vel bővül: *χōjt-en* 'kid'. A nem ragos esetek névutóval fejeződnek ki:⁴ *χojat ewət* 'valakitől', *mīj pāta* 'mivégett'.
2. A *tā-*, *tō-* mutató névmási fő konkrét, látótávolságon belüli dolgokra utal, pl. *tām χotna uttəm* 'ebben a házban lakom'. A *sī-* fő látótávolságon kívüli, ill. elvont dolgokra utal, pl. *sī jasηət tup sōχnəs* 'ez a szava épp hogy elhangzott'.⁵
3. A fentiekben nem közölt névmások körülírással, szintaktikai úton fejeződnek ki.

4.7. Egyéb szófajok

4.7.1. A módosítószók

4.7.1.1. A szóértékű módosítószók

- Nyomatékosító, bizonyosságot, valószínűséget kifejező: *pa* 'és, is, pedig, meg' nyomatékosító-témakijelölő partikula, pl. *nāη-pa mīj wersən?* 'te meg mit csináltál?', *tāηχα*, *attə-pa* 'bizonyára, valószínűleg'; *χās*, *χās-pa* 'csaknem, majdnem'; *tup* 'alig, éppen hogy'; felszólításnál a *-sār* buzdító partikula használatos, pl. *jūwa-sār!* 'gyere csak!'.¹
- Kérdő, bizonytalanságot, feltételt kifejező: *mīj* 'mi, talán, tán', pl. *nāη mīj ānt uten?* 'te tán nem tudod?'; eldöntendő kérdésben használatos az

¹Schmidt Éva itt felsorolja számnévi tagadó névmásként az *mōt-arat* 'valamennyi' szót is, de alakja és a megadott jelentés alapján ez nem tűnik tagadónévmásnak.

²Az eredetiben *nemχota*.

³A tagadónévmásokat az osztjakológiában kevés kivétellel (pl. *neməttə*) kötőjellel írják, a kézirat egybeírt alakjait ennek megfelelően javítottuk.

⁴L. a 4.1.5. ponthoz fűzött megjegyzést!

⁵Valójában arról van szó, mint a finn *tämä*, *tuo* – *se* esetében: a különbség nem abból adódik, hogy valami látszik-e vagy sem, hanem a *tā-*, *tō-* térben, a *sī-* a szövegben utalnak valamire.

-a kérdő partikula, *pŭt wersən-a?* 'csináltál-e ételt?', ill. a kérdés után állított *jāna* 'igaz' szó, pl. *tŭw weškat χu, jāna?* 'ő becsületes ember, igaz?'.¹ Feltételes mellékmondatokban áll a *ke* 'ha' szócska, pl. *nāŋ ke jāχtən, ma pa jāχtəm* 'ha elmész, én is elmegyek'.²

- Tagadó, tiltó: kijelentő módú igealak előtt *ānt* / *ān* 'nem', pl. *tŭw ān māš* 'ő nem adott'; felszólító módú igealak előtt 2. személyben *at* 'ne', pl. *tāmen at mije!* 'ezt ne add (oda)!'; a többi személyben *ānt at* 'ne, hadd ne', mely a megfelelő módú igealak előtt áll, pl. *tŭw ānt at māt* 'ő ne adjon'. A létige tagadása: *āntum* 'nincs', *āntum us* 'nem volt'.³

4.7.1.2. A mondatértékű módosítósók

- Igenlő: *pa χōtə* 'úgy bizony', *ān χun* 'hogyne',⁴ ezek után a kérdőmondat állítmánya megismétlendő: *jōχətsən-a?* – *ān χun jōχətsəm!* 'Megjöttél? – Hogyne jöttem volna meg'.
- Tagadó: *ānta* 'nem', utána szintén megismétlik az állítmányt, pl. *uten-a?* – *ānta, ānt utem* 'Tudod? – Nem, nem tudom'.

4.7.2. Az igekötő (praefixum verbale)

Az igekötők azonosak a „hová” kérdésre felelő határozószókkal. Az ige előtt állnak, de a módosítósók és egyes viszonzók⁵ elválaszthatják őket az igétől, pl. *kīm at eta!* 'ki ne menj!'. Ha az igekötő az ige mögött áll, akkor határozószónak számít. Az igekötőt mindig külön szóba írják.

A legfontosabb igekötők: *nōχ* 'fel-', *īt* 'le-', *lāp* 'le-, be-', *jōχ* 'vissza-, hátra-', *χōt* 'el-', *jetə* 'előre', *nīk* 'a víz, ill. a tűzhely felé', *wūt* 'a vízből a partra, ill. a tűzhelyről el', *lakka* 'körbe-'. A befejezettséget leggyakrabban a *nōχ* 'fel-' igekötő fejezi ki, pl. *wōχtam nōχ tŭŋətsətam* 'megszámoltam a pénzemet'.

4.7.3. A névutó (postpositio – postp.)

Az északi osztjában kevés esetrag van, a határozói viszonyok többsége névutóval fejeződik ki. A névutó a főnév alapalakja után áll, pl. *χot tŭpəna* 'a ház

¹ A példa alapján ez inkább (mellék)mondatértékűnek tűnik.

² Ezt talán helyesebb lenne a kötőszók közé sorolni.

³ Vö. 63. o. 1. lábjegyzet.

⁴ Ezek nem tűnnek szavaknak, így kétséges, hogy módosítósóknak tekinthetjük-e őket.

⁵ A „viszonzó” terminus máshol nem fordul elő a nyelvtenban.

belsejében, a házban’ (vö. 4.1.5.). Személyes névmáshoz a névutó Px-es alakban járul, ilyenkor töve η -nel bővül, pl. *ma χōśaη-em* ’énhozzám’ (vö. 4.6.1.).

A névutók többsége valójában önálló főnév, így a lativus *-a* és a locativus *-na* ragjával fejeződik ki, hogy „hová” vagy „hol” kérdésre felelnek-e, pl. *jŋk ŋpij-a* ’víz alá’, *jŋk ŋpə-na* ’víz alatt’. A „honnan” kérdésre felelő alakot a névutó alapalakjának és az *ewət* ’-ból/-ből’ névutónak együttes használata alkotja, pl. *jŋk ŋpə ewət* ’víz alól’.

A legfontosabb névutók (locativusi alakban): *jetpəna* ’előtt’, *jŋwpəna* ’után’, *sajna* ’mögött’, *ettə*¹ ’át’, *ŋpəna* ’belül’, *kŋmpəna* ’kívül’, *kŋtna* ’között’, *nŋmpəna* ’fölött’, *uχtəna* ’-on/-en/-ön’, *ŋpəna* ’alatt’, *peta*¹ ’felé’, *χōśna* ’-nál/-nél’, *ewət*¹ ’-től/-től, -ból/-ből’, *χŋwat*¹ ’-on/-en/-ön, mentében’, *unta*¹ ’-ig’, *pəta*¹ ’-ért, miatt’, *otəŋna*² ’-ról/-ről (pl. beszélni valamiről)’, *ŋtə*¹ ’-ként, hasonlóan’.

4.7.4. Kötőszók (coniunctiones)

4.7.4.1. Mellérendelő kötőszók

pa, *ŋj* ’és, is’, *mŋj*, *mŋj-pa* ’vagy, vagy pedig’, *a*, *no* ’pedig, de’.

4.7.4.2. Alárendelő kötőszók

Az északi osztjákban csak a legutóbbi időkben kezdett kifejlődni az alárendelt összetett mondat, különösen pedig ennek kötőszavas típusa. A megfelelő vonatkozó névmásokat használják kötőszóként.³

4.8. Az ige (verbum – V)

4.8.1. Az igeragozás kategóriái

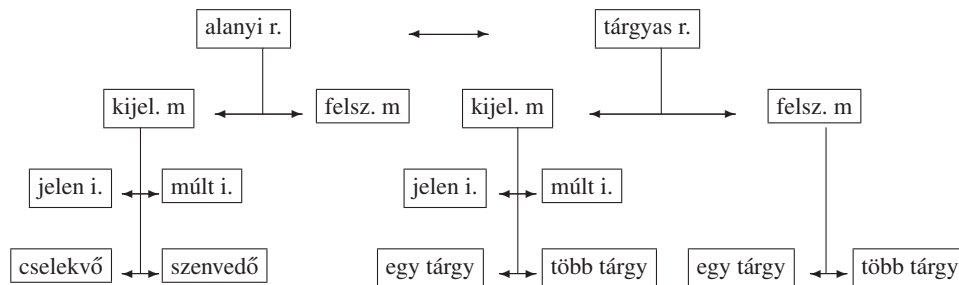
- 3 személy: 1., 2., 3.;
- 3 szám: egyes (Sg), kettes (Du), többes (Pl);
- 2 mód: kijelentő (indicativus – ind.), felszólító (imperativus – imp.);
- 2 idő: jelen (praesens – praes.), múlt (praeteritum – praet.);
- 2 igenem: cselekvő (activum – act.), szenvedő (passivum – pass.);
- 2 ragozásfajta: alanyi, tárgyas.

¹Ezek az alakok valójában nem locativusiak.

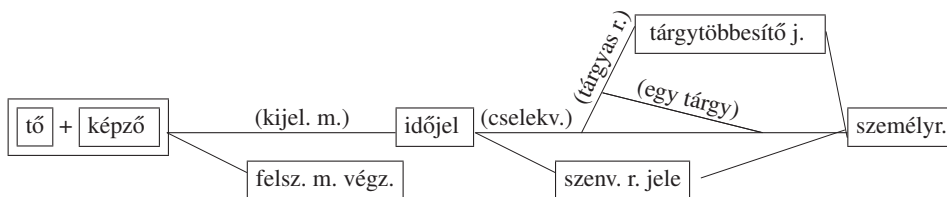
²Ez formailag ugyan locativus, de jelentésében nem, lativusragos párja ugyanabban a jelentésben fordul elő.

³Nem minden esetben. Vö. 4.7.1.1., második pont: a *ke* szóval – mely semmiképpen nem vonatkozó névmás – alkotott mellékmondatok alárendelőek.

4.8.2. A kategóriák rendszere

4.8.3. Az igei toldalékok kapcsolódási rendje

4.8.4. Az igei jelek

1. Módjelek: kijelentő mód: $\emptyset$, felszólító mód: l. 4.8.7.
2. Időjelek: jelen idő: $-t-$ / $-\partial t-$,¹ múlt idő: $-s-$ / $-\partial s-$.
3. Igenemjelek: cselekvő: $\emptyset$, szenvedő $-aj-$ / $-aj-$.
4. A tárgy számjelei: egyes számú tárgy: $\emptyset$, kettes és többes számú tárgy: $-t-$ / $-\partial t-$.²

Megjegyzés: a jövő idő vagy egyszerűen a jelen idővel, vagy a főnévi igenév és a *přít-* 'esik, kezd, fog' ige kapcsolatával fejeződik ki, pl. *ma wošna untľitjta přttam* 'én a városban tanulni fogok'.

¹Az alternánsok között meg kellene említeni az l -t és a l' -t is, vö. 3.2.4.2.

²Ez azt jelenti, hogy az igenek a tárggyal való egyeztetésében nincs megkülönböztetve a dualis és a pluralis.

4.8.5. A személyragok

4.8.5.1. Alanyi ragozás

szem.	szám		
	Sg	Du	Pl
1.	-əm	-mən / -amən	-əw
2.	-ən	-tən / -ətən	-tən / -ətən
3.	Ø	-ηən / -əηən ¹	-ət

A kétalakú ragok magánhangzóval kezdődő alternánsa mássalhangzós végű tövek esetében használatos. A ragot ugyanis megelőzi az időjel (-t, -s) és ezzel három vagy több mássalhangzó kerülne egymás mellé, pl. *mǎn-t-amən* 'megyünk'.²

Egybeesés: Du–Pl2 -tən / -ətən.

Megjegyzés: A 3. személyt tulajdonképpen a személyrag hiánya jelzi.³ A Du–Pl végződés a névszói számjelekkel azonos, vö. *χot-ηən* 'két ház' – *mǎ-t-ηən* 'ők ketten adnak'; *χot-ət* 'házak' – *mǎ-t-ət* 'adnak (többen, mint ketten)'.⁴

4.8.5.2. Tárgyas ragozás

szám, szem.	személyrag	
	tárgy száma: Sg	tárgy száma: Du–Pl
Sg1	-em	-(ə)t-am
Sg2	-en	-(ə)t-an
Sg3	-te / -əte	-te / -əte
Du1	-emən	-(ə)t-amən
Du2	-tən / -ətən	-tən / -ətən
Du3	-tən / -ətən	-tən / -ətən
Pl1	-ew	-(ə)t-əw
Pl2	-tən / -ətən	-tən / -ətən
Pl3	-et	-te / -ət-at

A kétalakú ragok és jelek illeszkedését lásd 4.8.6.3.⁴

¹OGCHR: 70, ill. OVE: 219 -aηən.

²Ezt elvben az ə ~ Ø váltakozást kezelő morfonológiai szabálynak automatikusan kellene intéznie; nem világos, hogyan kerül a Du1-be (ill. a Du3-ba) a. L. még 98. o.

³HONTI 1984: 43 szerint a t végű igéknél jelen időben a Sg3 személyrag alakja -əl (l̥).

⁴Nem világos, mi a különbség a zárójelbe tett redukálttal és a /-rel megadott alakváltozatok között.

Oppozíciók:

1. Alanyi–tárgyas ragozás: az alanyi személyragjaira a redukált, a tárgyaséira a teljes magánhangzó jellemző: Sg1 *-əm* – *-em*, Sg2 *-ən* – *-en*, Pl1 *-əw* – *-ew*, Pl3 *-ət* – *-et*.
2. Egy tárgy – több tárgy: a tárgy számát a *-t* / *-ət* tárgytöbbsesítő jelen kívül a ragok magánhangzói is jelzik. A Sg tárgyra utaló ragokra jellemző az *e*, a Du–Pl tárgyra utalókéra az *a*: Sg1 *-em* / *-am*, Sg2 *-en* – *-an*, Du1 *-emən* – *-amən*; Pl3 *-et* – *-at*.

Egybeesések:

1. Alanyi – tárgyas: Du–Pl2 *-tən* / *-ətən*.
2. Tárgyas:
 - nem különül el a Du és Pl tárgy;
 - Sg3 személyben a tárgy száma nem különböztetődik meg, ragja egységesen *-tə* / *-əte*;
 - a Du2–3 és a Pl2 minden ragja egybeesik: *-tən* / *-ətən*.¹

Megjegyzés:

1. A *-t* / *-ət* tárgytöbbsesítő jel a *t* kezdetű ragok első hangjával egybeesik.²
2. A tárgyas ragozás személyragjainak többsége a birtokos személyjelekhez hasonló.

¹Schmidt Éva forrása az OGCHR: 76 lehetett. Ezzel szemben HONTI 1984: 43 szerint ezekben a toldalékokban fakultatívan geminálódhat a *t*, és az *ə* csak az ilyen esetekben jelenhet meg. Az i. m. 37. tanúsága szerint a Du–Pl tárgyas alakok *t* eleme a többi számban és személyben is geminálódhat, itt azonban nem esik szó az *ə* megjelenéséről.

²Pontosabb lenne azt írni, hogy az ilyen kapcsolatokból az egyik *t* kiesik. Ez valójában csak annyit jelent, hogy a Sg3-ban a tárgy számát nem különböztetik meg.

4.8.6. Paradigmamutatványok

4.8.6.1. Kijelentő mód, cselekvő, alanyi ragozás

idő	szám, szem.	magánhangzós		mássalhangzós tő	
		tő	egy msh.	zárt szótagi ə	szil. msh. kpcs.
jelen	Sg1	<i>mă-t-əm</i>	<i>põn-t-əm</i>	<i>oməs-t-əm</i>	<i>χăš-t-əm</i>
	Sg2	<i>mă-t-ən</i>	<i>põn-t-ən</i>	<i>oməs-t-ən</i>	<i>χăš-t-ən</i>
	Sg3	<i>mă-t</i>	<i>põn-t</i> ¹	<i>oməs-t</i> ²	<i>χănš-t</i> ³
	Du1	<i>mă-t-mən</i>	<i>põn-t-amən</i>	<i>oməs-t-amən</i>	<i>χănš-amən</i>
	Du2	<i>mă-t-tən</i>	<i>põn-t-ətən</i>	<i>oməs-t-ətən</i>	<i>χăš-t-ətən</i>
	Du3	<i>mă-t-ηən</i>	<i>põn-t-əηən</i>	<i>oməs-t-əηən</i>	<i>χăš-t-əηən</i>
	Pl1	<i>mă-t-əw</i>	<i>põn-t-əw</i>	<i>oməs-t-əw</i>	<i>χăš-t-əw</i>
	Pl2	<i>mă-t-ən</i>	<i>põn-t-ətən</i>	<i>oməs-t-ətən</i>	<i>χăš-t-ətən</i>
	Pl3	<i>mă-t-ət</i>	<i>põn-t-ət</i>	<i>oməs-t-ət</i>	<i>χăš-t-ət</i>
múlt	Sg1	<i>mă-s-əm</i>	<i>põn-s-əm</i>	<i>oməs-s-əm</i>	<i>χăš-s-əm</i>
	Sg2	<i>mă-s-ən</i>	<i>põn-s-ən</i>	<i>oməs-s-ən</i>	<i>χăš-s-ən</i>
	Sg3	<i>mă-s</i>	<i>põn-s</i> ¹	<i>oms-əs</i> ⁴	<i>χănš-əs</i> ³
	Du1	<i>mă-s-mən</i>	<i>põn-s-amən</i>	<i>oməs-s-amən</i>	<i>χănš-amən</i>
	Du2	<i>mă-s-tən</i>	<i>põn-s-ətən</i>	<i>oməs-s-ətən</i>	<i>χăš-s-ətən</i>
	Du3	<i>mă-s-ηən</i>	<i>põn-s-əηən</i>	<i>oməs-s-əηən</i>	<i>χăš-s-əηən</i>
	Pl1	<i>mă-s-əw</i>	<i>põn-s-əw</i>	<i>oməs-s-əw</i>	<i>χăš-s-əw</i>
	Pl2	<i>mă-s-ən</i>	<i>põn-s-ətən</i>	<i>oməs-s-ətən</i>	<i>χăš-s-ətən</i>
	Pl3	<i>mă-s-ət</i>	<i>põn-s-ət</i>	<i>oməs-s-ət</i>	<i>χăš-s-ət</i>

(*mă-* 'ad', *põn-* 'tesz', *oməs-* 'ül', *χăš-* (*χănš-*) 'ír')

Megjegyzés:

1. Singularisban a szóvégi mássalhangzó-torlódás elkerülése végett az időjel magánhangzós kezdetű alternánsa szerepel.
2. Praesens singularis 3. személyben az utolsó zárt szótagjukban ə-t tartalmazó tövek ə-je a szótag megnyílása ellenére sem esik ki.
3. Singularisban a szilárd mássalhangzó-kapcsolatot tartalmazó tövek a magánhangzós kezdetű időjel-alternáns előtt¹ teljes alakjukban állnak. A paradigma többi alakjaiban az időjel mássalhangzós alternánsa szerepel, így a tő egyszerűsödik.
4. Praeteritum Sg3 személyben az ə szabályosan kiesik.
5. A *tt*-re végződő tövekben *tt* → *tł* változás van a mássalhangzóval kezdődő időjelalternánsok előtt, pl. *katt-* / *katł-* 'fog, megragad': *katł-t-əm*,

¹A táblázat tanúsága szerint csak harmadik személyben jelentkezik ez az alternáns.

katl₆-t-ən, de *katt-əs*, *katt-l₆*.

4.8.6.2. Kijelentő mód, szenvedő

idő	szám, személy	magánhangzós tő	mássalhangzós tő
jelen	Sg1	<i>mǎ-t-ij-əm¹</i>	<i>põn-t-aj-əm¹</i>
	Sg2	<i>mǎ-t-ij-ən</i>	<i>põn-t-aj-ən</i>
	Sg3	<i>mǎ-t-ə²</i>	<i>põn-t-a²</i>
	Du1	<i>mǎ-t-ij-mən</i>	<i>põn-t-aj-mən</i>
	Du2	<i>mǎ-t-ij-tən</i>	<i>põn-t-aj-tən</i>
	Du3	<i>mǎ-t-ij-ηən</i>	<i>põn-t-ij-ηən</i>
	Pl1	<i>mǎ-t-ij-əw</i>	<i>põn-t-aj-əw</i>
	Pl2	<i>mǎ-t-ij-tən</i>	<i>põn-t-aj-tən</i>
	Pl3	<i>mǎ-t-ij-ət</i>	<i>põn-t-aj-ət</i>
múlt	Sg1	<i>mǎ-s-ij-əm</i>	<i>põn-s-aj-əm</i>
	Sg2	<i>mǎ-s-ij-ən</i>	<i>põn-s-aj-ən</i>
	Sg3	<i>mǎ-s-ə</i>	<i>põn-s-a</i>
	Du1	<i>mǎ-s-ij-mən</i>	<i>põn-s-aj-mən</i>
	Du2	<i>mǎ-s-ij-tən</i>	<i>põn-s-aj-tən</i>
	Du3	<i>mǎ-s-ij-ηən</i>	<i>põn-s-ij-ηən</i>
	Pl1	<i>mǎ-s-ij-əw</i>	<i>põn-s-aj-əw</i>
	Pl2	<i>mǎ-s-ij-tən</i>	<i>põn-s-aj-tən</i>
	Pl3	<i>mǎ-s-ij-ət</i>	<i>põn-s-aj-ət</i>

(*mǎ-* 'ad', *põn-* 'tesz')

Megjegyzés:

1. Magánhangzós tőhöz a passivum jelének *-ij-*, mássalhangzós tőhöz *-aj-* alternánása járul.
2. Singularis 3. személyben nincs személyrag, így az *-aj-* / *-ij-* szóvégre kerül. Szó végén *j* nem állhat, a jel *-ə* / *-a* alakúvá válik. Az *-ij-* *i*-je tulajdonképpen az *ə* kombinatorikus variánsa *j* előtt, a *j* eltűnésével az *ə* visszaáll.
3. Mivel a *-t-*, *-s-* időjel kapcsolata a paradigma minden alakjában megvan, a mássalhangzós tövek a ragozás során nem váltakoznak. Az utolsó zárt szótagjukban *ə-t* tartalmazó tövek a teljes, a szilárd mássalhangzókapcsolatos tövek az egyszerűsödött alakjukban állnak, pl. *oməs-t-aj-əm* 'engem ültetnek', *χǎš-t-a* 'íratik'. A *tt* végű tövek módosult alternánsukhoz veszik a toldalékokat, pl. *katl₆-t-aj-əm* 'megfogatom'.

A szenvedő ragozás funkciójáról:

A szenvedő ragozást igen gyakran használják. Funkciója az, hogy egy alapmondat tárgyát alannyá változtassa. Mivel az osztjákban az ige lativusi–dativusi bővítménye átalakítható tárgyi bővítménnyé, ez pedig szenvedő szerkezetben alannyá válik, az alapmondat lativusi helyhatározójából is lehet grammatikai alany a származékmondatban. Ennek az a következménye, hogy a tárgyatlan igéknek is van szenvedő ragozásuk, pl. *mõŋ mojna jõχətsajəw* 'mihozzánk vendégek jöttek (tkp. mi vendégek által jöveünk)'. (Bővebben lásd 5.4.2.4.).

4.8.6.3. Kijelentő mód, tárgyas ragozás

idő	szám, személy	magánhangzós		mássalhangzós tő	
		egy tárgy	több tárgy	egy tárgy	több tárgy
jelen	Sg1	<i>mă-t-em</i>	<i>mă-t-t-am</i>	<i>põn-t-em</i>	<i>põn-t-ət-am</i>
	Sg2	<i>mă-t-en</i>	<i>mă-t-t-an</i>	<i>põn-t-en</i>	<i>põn-t-ət-an</i>
	Sg3	<i>mă-t-te</i>	<i>mă-t-te</i>	<i>põn-t-əte</i>	<i>põn-t-əte</i>
	Du1	<i>mă-t-emən</i>	<i>mă-t-t-amən</i>	<i>põn-t-emən</i>	<i>põn-t-ət-amən</i>
	Du2	<i>mă-t-tən</i>	<i>mă-t-tən</i>	<i>põn-t-ətən</i>	<i>põn-t-ətən</i>
	Du3	<i>mă-t-tən</i>	<i>mă-t-tən</i>	<i>põn-t-ətən</i>	<i>põn-t-ətən</i>
	Pl1	<i>mă-t-ew</i>	<i>mă-t-t-əw</i>	<i>põn-t-ew</i>	<i>põn-t-ət-əw</i>
	Pl2	<i>mă-t-tən</i>	<i>mă-t-tən</i>	<i>põn-t-ətən</i>	<i>põn-t-ətən</i>
	Pl3	<i>mă-t-et</i>	<i>mă-t-t-at</i>	<i>põn-t-et</i>	<i>põn-t-ət-at</i>
múlt	Sg1	<i>mă-s-em</i>	<i>mă-s-t-am</i>	<i>põn-s-em</i>	<i>põn-s-ət-am</i>
	Sg2	<i>mă-s-en</i>	<i>mă-s-t-an</i>	<i>põn-s-en</i>	<i>põn-s-ət-an</i>
	Sg3	<i>mă-s-te</i>	<i>mă-s-te</i>	<i>põn-s-əte</i>	<i>põn-s-əte</i>
	Du1	<i>mă-s-emən</i>	<i>mă-s-t-amən</i>	<i>põn-s-emən</i>	<i>põn-s-ət-amən</i>
	Du2	<i>mă-s-tən</i>	<i>mă-s-tən</i>	<i>põn-s-ətən</i>	<i>põn-s-ətən</i>
	Du3	<i>mă-s-tən</i>	<i>mă-s-tən</i>	<i>põn-s-ətən</i>	<i>põn-s-ətən</i>
	Pl1	<i>mă-s-ew</i>	<i>mă-s-t-əw</i>	<i>põn-s-ew</i>	<i>põn-s-ət-əw</i>
	Pl2	<i>mă-s-tən</i>	<i>mă-s-tən</i>	<i>põn-s-ətən</i>	<i>põn-s-ətən</i>
	Pl3	<i>mă-s-et</i>	<i>mă-s-t-at</i>	<i>põn-s-et</i>	<i>põn-s-ət-at</i>

(*mă-* 'ad', *põn-* 'tesz')

Megjegyzés:

Mivel a toldalékok morfonológiai szerkezete azonos az egész paradigmában, a tövek nem változnak meg. Az utolsó zárt szótagjukban *ə*-t tartalmazó tövek teljes, a szilárd mássalhangzó-kapcsolatos tövek egyszerűsödött alternánsához járulnak a toldalékok, pl. *oməs-t-en* 'ültetted', *χăš-t-əte* 'írja'. A *tt* végű tövek módosult alakjukban állnak: *katł-t-em* 'megfogom'.

A tárgyas ragozás funkciójáról:

A tárgyas ragozás az igei állítmány és a határozott tárgy közti szintaktikai viszony egyik jelölője. A tárgy határozott, ha:

- Px-szel van ellátva;
- kijelölő jelző vagy mutató névmás áll előtte;
- személyes névmás;
- alárendelt mellékmondat;
- korábbi közlésből ismert, meghatározott.

A tárgyas ragozás nem kötelező, ha a határozott tárgy közvetlenül az állítmány előtt áll, szintaktikai viszonyukat ilyenkor a szórend is félreérthetetlenül jelzi, pl.: *jñtet estamtas* 'íjidegét eleresztette'.¹

4.8.7. A felszólító mód (imperativus – imp.)

Csak 2. személyben van külön felszólító módú alak, a harmadik személyű felszólítás összetett alakokkal fejeződik ki.

szám, személy		Sg2	Du–Pl2
alanyi ragozás		-a	-atən
tárgyas	egy tárgy	-e	-atən
ragozás	több tárgy	-ata	-atən

Egybeesések:

1. Sem az alany, sem a tárgy számánál nem különböztetődik meg egymástól a kettes és a többes szám.
2. A Du–Pl2 személyben az alanyi és a tárgyas ragozás sem különül el.

Az imperativus végződése magánhangzóval kezdődnek, ennek megfelelően az egyszótagú váltakozó tövek mássalhangzós, a többszótagú magánhangzós tövek csonka alternánsához járulnak. Az utolsó nyílt szótagjukban ə-t tartalmazó tövek egyszerűsödött, a szilárd mássalhangzó-kapcsolatos tövek pedig teljes változatukban állnak előttük.

¹A 9. szöveg 150. mondatában, illetve a 16. szöveg 20. bekezdésében a példához hasonló mondatokban nem alanyi ragozású az ige.

tőtípus				
egyszótagú váltakozó	magánhangzós végű	zárt szótagi ə	szilárd msh- kapcsolat	tt végű
<i>mij-a</i>	<i>tǎŋχ-a</i>	<i>oms-a</i>	<i>χǎnš-a</i>	<i>katt-a</i>
<i>mij-e</i>	<i>tǎŋχ-e</i>	<i>oms-e</i>	<i>χǎnš-e</i>	<i>katt-e</i>
<i>mij-ata</i>	<i>tǎŋχ-ata</i>	<i>oms-ata</i>	<i>χǎnš-ata</i>	<i>katt-ata</i>
<i>mij-atən</i>	<i>tǎŋχ-atən</i>	<i>oms-atən</i>	<i>χǎnš-atən</i>	<i>katt-atən</i>

(*mǎ-* / *mij-* 'ad', *tǎŋχa-* / *tǎŋχ-* 'akar', *oməs-* / *oms-* 'ül', *χǎnš-* / *χǎš-* 'ír', *katt-* / *katl-* 'megfog, megragad')

Az 1. és 3. személyű felszólítást az *at* 'hadd' módosítószó és a megfelelő indicativus praesens igealak kapcsolata fejezi ki, pl. *ma at oməstəm* 'én (hadd) üljek', *tűw at pöntəte* 'ő (hadd) tegye'.

A tiltást lásd 4.7.1.1.

4.9. Az igenevek

4.9.1. A főnévi igenév (infinitivus – inf.)

Képzője: *-ta*. A képző szabályosan a váltakozó tövek mássalhangzó előtti alternánsához járul: *mǎ-ta* 'adni', *oməs-ta* 'ülni', *χǎš-ta* 'írni', *kǎtl-ta* 'megfogni, megragadni'. A *t'* után hasonulás történik: *tot'-t'a* 'állni'.

Az infinitivus az osztjákban nem toldalékolható. Mondatban alany, tárgy és célhatározó lehet.

4.9.2. A melléknévi igenevek

4.9.2.1. A folyamatos melléknévi igenév (participium imperfectum – part. impf.)

Képzője: *-tə* / *-t-*. A *-tə* alternáns szóvégi helyzetben fordul elő, pl. *mǎ-tə* 'adó', *χǎš-tə* 'író'. A *-t-* változat Px előtt áll, valamint olyan összetett szavakban, melyek előtagja participium imperfectum, utótagja pedig magánhangzóval kezdődő szó, pl. *tet-ət* 'étel (tkp. evő dolog)'. A tövek alternánsai ugyanolyanok, mint az infinitivus képzője előtt. A *t'* után hasonulás történik, pl. *tot'-t'ə* 'álló'.

4.9.2.2. A befejezett melléknévi igenév (participium perfectum – part. perf.)

Képzője: *-əm* / *-m*. Az *-əm* alternáns a mássalhangzós végű tövekhez járul, pl. *mǎn-əm* 'ment'. Az egyszótagú váltakozó tövek a mássalhangzóval bővült alter-

nánsukhoz veszik a képzőt, pl. *mĭj-əm* 'adott', *jŭw-əm* 'megjött'. Előtte az utolsó zárt szótagjukban *ə*-t tartalmazó tövek egyszerűsödött, a szilárd mássalhangzó-kapcsolatos tövek teljes változata áll, pl. *oms-əm* 'ült', *χăňš-əm* 'megírt'. A képző *-m* alternánása a magánhangzós töveknél használatos, pl. *χōnta-m* 'elmenekült'.

A Px-es alakokban az *-əm* magánhangzója nyílt szótagba kerülve kiesik, így előtte a váltakozó ige-töveknek a mássalhangzós kezdetű toldalék előtti alternánása áll!

4.9.2.3. A melléknévi igenevek birtokos személyjelezése

szám, személy	part. impf.		part. perf.	
	<i>mgh-s tő</i>	<i>msh-s tő</i>	<i>mgh-s tő</i>	<i>msh-s tő</i>
Sg1	<i>mă-t-em</i>	<i>χăš-t-em</i>	<i>mĭj-m-em</i>	<i>χăš-m-em</i>
Sg2	<i>mă-t-en</i>	<i>χăš-t-en</i>	<i>mĭj-m-en</i>	<i>χăš-m-en</i>
Sg3	<i>mă-t-at</i>	<i>χăš-t-at</i>	<i>mĭj-m-at</i>	<i>χăš-m-at</i>
Du1	<i>mă-t-emən</i>	<i>χăš-t-emən</i>	<i>mĭj-m-emən</i>	<i>χăš-m-emən</i>
Du2	<i>mă-t-an</i>	<i>χăš-t-an</i>	<i>mĭj-m-an</i>	<i>χăš-m-an</i>
Du3	<i>mă-t-an</i>	<i>χăš-t-an</i>	<i>mĭj-m-an</i>	<i>χăš-m-an</i>
Pl1	<i>mă-t-ew</i>	<i>χăš-t-ew</i>	<i>mĭj-m-ew</i>	<i>χăš-m-ew</i>
Pl2	<i>mă-t-an</i>	<i>χăš-t-an</i>	<i>mĭj-m-an</i>	<i>χăš-m-an</i>
Pl3	<i>mă-t-et</i>	<i>χăš-t-et</i>	<i>mĭj-m-et</i>	<i>χăš-m-et</i>

(*mă* - 'ad', *χăš* - 'ír'; jelentés kb. 'adásom', 'adásod' stb.)

Megjegyzés: a főnévi és a participiumi Px-ok abban különböznek egymástól, hogy ahol az előbbieken *ə* van, ott az utóbbiakban *a*: Sg3 *-ət* – *-at*, Du2–3, Pl2¹ *-ən* – *-an*.

4.9.2.4. A melléknévi igenevek funkcióról

A participiumok tulajdonképpen hármas szófajúak, szintaktikai funkciójuk attól függ, hogy melyik értékükben szerepelnek a mondatban:²

- melléknév – minőségjelző, állítmány (part. perf.);
- főnév – alany, tárgy, határozók;
- ige – állítmány.

Minőségjelzőként a participium a jelzett szó előtt áll, nem toldalékolható. Állítmányként a participium perfectumot a névszói számjelek segítségével egyezte-

¹ Az eredetiben tévesen Pl3. A jegyzet 17. oldalán szereplő táblázat szerint a Pl3 Px *-ət* vagy *-at*, és nem *-an*. A leírtak viszont igaznak tűnnek a Pl2-re.

² Inkább olyan szintaktikai pozíciókban fordulnak elő, melyekben különböző szófajú szavak szoktak. Valójában igealakok.

tik az alannyal, pl. *səχət n̄ra ʔχtəmət* 'a bőrök egy rúdra vannak akasztva (tkp. akasztottak)'.

A főnévi értékű participium egy alapmondat predikatív viszonyának transzformációja, általában Px-os, esetragok és névutók segítségével illeszkedik a mondatba. Mellékmondatpótló funkciója van, magyarra -ás / -és képzős nomen actionis-szal vagy mellékmondattal fordítható, pl. *jəχjəχətmemna ašem jətən* 'hazaérkezésemkor / hazaértemkor az apám otthon volt ~ amikor hazaértem, az apám otthon volt'.

A participiumok melléknévi és főnévi értékükben egyaránt kifejezhetnek cselekvő és szenvedő viszonyt, pl. *jaštə χu* 'ivó ember' – *jaštə j̄ŋk* 'ivóvíz'; *m̄jmem p̄ata* 'adásom miatt (hogy én adtam – hogy engem adtak)'. Az igei értékű participium mindig Px-os. Az ige grammatikai kategóriának csak egy részét tudja alakilag kifejezni; felszólító módja, tárgyas, szenvedő ragozása nem lehet. Leginkább az énekes népköltészetben használják. A köznyelvben a participium perfectumot a régmúlt kifejezésére is alkalmazzák, pl. *jəχtam χār ewət ʔsat jəχətmet* 'a társaim az erdőből már mind megjöttek'.

4.9.3. A határozói igenév (gerundium – ger.)

Képzője: *-man*.

Az egyszótagú váltakozó töveknek a magánhangzós toldalékok előtti változatához járul, mintha *-əman* lenne, és az *ə* nyílt szótagba kerülve kiesne, pl. *m̄j-man* 'adva', *t̄w-man* 'hozva'. A többi tőhöz szabályosan illeszkedik: *t̄ŋχa-man* 'akarva', *oməs-man* 'ülve', *χāš-man* 'írva'.

A gerundium a mondatban módhatározó, ritkábban pedig állítmány lehet: *ow lăp tuχərman* 'az ajtó be (van) zárva'. Állítmányként névszói számjelek segítségével egyeztetik az alannyal: *owət lăp tuχərmanət* 'az ajtók be (vannak) zárva'.

4.10. A szóképzés

A könnyebb áttekinthetőség kedvéért a legfontosabb képzőket nem szétszór-
tan, az egyes szófajok fejezetében tárgyaljuk, hanem összegyűjtve, jegyzéksze-
rűen adjuk meg.

4.10.1. A legfontosabb névszóképzők

Az aktív¹ névszóképzők száma csekély, újabban képzés helyett inkább körül-
író jelzős szerkezeteket, összetett szavakat használnak.

4.10.1.1. A főnévképzők

Deverbális képzők:

- *-pəs*: általában eszköznévképző, pl. *wet-* 'öl' → *wet-pəs* 'csapda';
- *-əpsa*: nomen actii-, ill. actions-képző, pl. *u-* / *ut-* 'él' → *ut-əpsa* 'élet';
- *-əpsə*: ua., pl. *mojt-* 'vendégeskedik' → *mojt-əpsə* 'ajándék';
- *-əs*: általában nomen acti-képző, pl. *num-* 'emlékezik' → *nöm-əs* 'gon-
dolat'.

Denominális képzők:

- *-at* / *att-* (deadj.): '-ság/-ség' *χūw* 'hosszú' → *χūwat* 'hosszúság';
- *-ije*, *-it'e*: kicsinyítő-kedveskedő képző, pl. *pōχ* 'fiú' → *pōχ-ije* 'fi-
úcska'; *χītə* 'unoka' → *χīt-it'e* 'unokácska';
- *-le*: ua., pl. *šowər* 'nyúl' → *šowər-le* 'nyulacska';
- *-leŋkə*: kicsinyítő-szánakozó képző, pl. *ewə* 'lány' → *ewə-leŋkə* 'sze-
gény lányka';
- *šīγə*: nagyító-pejoratív képző, pl. *χop* 'csónak' → *χop-šīγə* 'otromba
nagy csónak'.²

4.10.1.2. A melléknévképzők

- *-əŋ*: ellátóképző, pl. *tüş* 'szakáll' → *tüş-əŋ* 'szakállas';
- *-ə*: általában valaminek a tárolóhelyére utal, pl. *wōj-ə pūt*³ 'zsírosfazék';

¹Bizonyára a produktív képzőkről van szó.

²Megkérdőjelezhető, hogy ez a morféma valóban képző-e. Egyfelől bizonyos esetekben finit igealakok után is előfordul (vö. OVE: 228), másfelől szokatlan, hogy a *γ* nem első szótagi magánhangzó után áll. Másfelől viszont önálló szónak sem tekinthetjük, hiszen az *i* csak az *ə* allofónja lehet, *ə* viszont nem fordulhat elő első szótagban.

³A kéziratban tévesen *wōjə*.

- *-əp*: ellátóképző; csak akkor használatos, ha a jelzőnek is van jelzője, pl. *nəwə mīləp* 'fehér sapkájú';
- *-pə*: ua.: *χut wešpə* 'hat gerendás';
- *-tə*: fosztóképző, pl. *sām* → *sām-tə* 'szívtelen'.

4.10.1.3. Határozószóképzők

- *-əs* (deadj): '-ul/-ül', pl. *atəm* 'rossz' → *atm-əs* 'rosszul';
- *-əs* (deadj): ua., pl. *jām* 'jó' – *jām-əs* 'jól';
- *-saŋən* (denom.): társhatározószó-képző (kb. '-stul/-stül'), pl. *ewə pəχ-saŋən* 'a lány a fiúval'.

4.10.2. Az igeképzők

A névszóképzőkkel ellentétben az igeképzők száma igen nagy, a cselekvés sok szempontú, árnyalt kifejezésére ad lehetőséget. Ha egy képző több szófajhoz is járulhat, akkor ezt első előfordulásánál tárgyaljuk.

4.10.2.1. Denominalis képzők

- *-am*:- '-odik/-edik/-ödik', pl. *wan* 'közel'¹ → *wan-am* 'közeledik';
- *-as*:- '-odik/-edik/-ödik', pl. *tīk* 'düh' → *tīk-as* 'dühödik';²
- *-at*:- causativ, pl. *tītəŋ* 'élő' → *tītəŋ-at* 'feléleszt'; (deverb.) *χān-əmə* 'elbújik' → *χān-at* 'eldug';
- *-es*:- pl.³ *tīn* 'ár' → *tīn-es* 'árul'; (deverb.) *nəχ-a* 'mozog' → *nəχ-es* 'ua.';⁴
- *-ij*:- pl. *tīn* 'ár' → *tīn-ij* 'elad'; (deverb.) *χīγ-əmə* 'felkiált' → *χīγ-ij* 'kiabál';⁵
- *-əmt*:- '-ul/-ül', pl. *tūŋ* 'egészséges' → *tūŋ-əmt* 'meggyógyul';⁶ mozzanatosító: *tot* 'áll' → *tot-əmt* 'hirtelen ott áll';

¹A *wan* 'közel' magyar megfelelője alapján inkább tűnik határozószónak, mint főnévnek. Egy határozószóból induló képzést viszont aligha nevezhetünk denominálisnak.. A DEWOS (1595) szerint jelentése 'короткий, kurz, близкий, nahe', azaz 'közeli'.

²A DEWOS alapján 'feldühödik, megharagszik, haragra gerjed'.

³Nem világos a képző jelentése, Steinitz (OGCHR: 63) sem adja meg.

⁴A példa nem segít a képző jelentésének megértésében, azonban sem az OGCHR-ben, sem GANSCHOW 1965-ben (71, 93) nem találunk jobb példát.

⁵Az alapszót a DEWOS nem ismeri. A képzőt Ganschow (1965: 27) frekventatívként tárgyalja, hozzátéve: „Dieses Suffix erscheint oft in solchen Ableitungen, zu denen Grundformen nicht belegt sind. Besonders in diesen Fällen ist das Suffix in seiner Funktion sehr oft verdunkelt.” A denominális képzésre talán szerencsésebb példa *nem* 'név' → *nemij* 'nevez'.

⁶A példa megtévesztő, hiszen az *-Ul* itt nem az az *-Ul*, ami a *meggyógyul*-ban van meg, hanem az,

- -əs-: pl. *t'at* 'harc, háború' → *t'at'-əs* 'harcol'; (deverb.) visszaható-kölcsönös: *ott* 'összefűz' → *ott-əs* 'összefűződik';
- -attə-: pl. *ewəm* 'csók' → *ewəm-attə* 'megcsókol';¹
- -t-: pl. *pōtar* 'beszéd' → *pōtar-t* 'beszél'; (deverb.) *at-əm* 'emel' → *at-t* 'hord';
- -tə-: pl. *moj* 'vendég' → *moj-tə* 'vendégeskedik'; (deverb.) műveltető: *kīt* 'felkel' → *kīt-tə* 'felkelt'.

4.10.2.2. A deverbális képzők

Műveltető (causativ) képzők:

- -amt-: pl. *tek-ən* 'megtelik' → *tek-amt* 'megtölt';
- -ptə- / -əptə-: pl. *pakən* 'megijed' → *pakn-əptə* 'megijeszt'.

Gyakorító (iteratív) képzők:

- -ijt-: pl. *jāηχ* 'jár' → *jāηχ-ijt*² 'többször jár, eljár'; (visszaható) *tumət* 'felölt' → *tumt-ijt* 'felöltözik';
- -ənt-: pl. *χut* 'hall' → *χut-ənt* 'hallgat';
- -ət't'ə- / -t't'ə-: pl. *χāt* 'csúszik' → *χat-ət't'ə*³ 'ua., csúszkál'.⁴

Mozzanatos (momentán) képzők:

- -ant-: pl. *to't* 'áll' → *to't-ant* 'hirtelen ott áll'; (visszaható): *lan̄k* 'befed' → *lan̄k-ant* 'becsukódik';
- -em-: pl. *tāη* 'belép' → *tāη-em* 'hirtelen belép';
- -mə-: pl. *nawər* 'ugrik' → *nawər-mə* 'hirtelen ugrik'.⁵

Visszaható (reflexív) képzők:

- -ańś-: pl. *woχ* 'kér, hív' → *woχ-ańś* 'kéredzkedik';⁶
- -əs- / -ś-: pl. *ākt* 'gyűjt' → *ākt-əs* 'összegyűlik'.⁷

amely a *szépül, újul* szavakban. Kérdés az is, hogy a képzett ige befejezett-e, hiszen a *meggyógyul* befejezett, de az igekötő nélküli -*Ul* képzős igék nem azok.

¹OGCHR: 64 *ewməttə*-

²A DEWOS már az alapszót is iteratívnek jelzi. Widmer Anna szerint ez a német *gehen* jelentése ('megy', de 'jár' is) alapuló tévedés lehet.

³OGCHR: 64 *χāt-ət't'ə*-.

⁴DEWOS: 570 'кататься с горы, bergab fahren'.

⁵A DEWOS alapján inkább inkább 'ugrál, ugrádozik, szökdécsel' → 'felugrik, leugrik, egyet ugrik, szökken'. Így már a mozzanatosság is érthető.

⁶A magyar fordítás alapján inkább duratívnak lehetne vélni. Steinitz szerint a kiinduló ige jelentése 'bitten, einladen', a képzetté (OGCHR: 63) 'für sich bitten, sich selbst wohin einladen'. A 'kérni' – 'kérni magának' esetében aligha lehet szó valódi visszaható jelentésről. A másik lehetőség még rejtélyesebb: amennyiben a 'meghív' – 'meghívja magát' jelentésről van szó, inkább műveltető képzőről kellene beszélnünk.

⁷Az eredetiben tévesen *akət* 'gyűjt' → *akt-əs*.

5. fejezet

Szintaktikai sajátságok

5.1. A mondatrészek (pozíciók)

A mondat elemei szintaktikai viszonytípusok szerint kapcsolódnak egymáshoz. A viszonytípusok a mondaton belül olyan szerkezeteket (szintagmákat) alkotnak, melyek tagjai szorosabban kötődnek egymáshoz, mint más elemekhez. E szerkezetek:

1. alany–állítmányi szerkezet (predikatív szintagma);
2. határozós szerkezet (adverbiális szintagma);
3. jelzős szerkezet (attributív szintagma).

A konkrét mondatokban bizonyos szófajok kerülnek a mondatrészi pozíciókba. Minden szófaj jellemző sajátsága, hogy milyen pozíciók betöltésére milyen mértékben alkalmas. Az északi osztjákban e lehetőségek a következők (csak a különleges esetekre adva példamondatot):

- Alany lehet: alapalakú főnév, főnévi névmás, főnévi igenév, főnévi értékű melléknévi igenév: *mōt-sīr woj jītat šašət* 'valamilyen állat jövése hallatszik'.
- Állítmány lehet: ragozott igealak, igei funkciójú (Px-os) melléknévi igenév, melléknév, melléknévi értékű participium perfectum, helyhatározószó, határozói igenév. Névszói állítmány csak indicativus praesensben van, más módban vagy időben létigés összetett állítmány használatos, pl. *towem ītja* 'lovam szilaj' – *towem ītja us* 'lovam szilaj volt'. Ugyanígy használják az állítmányi tagadószt is: *nañ āntum*¹ 'nincs kenyér' – *nañ āntum us* 'nem volt kenyér'.

¹Az OGCHR szövegeiben *āntom*. Nem világos, hogy ha nem első szótagban labiális mássalhangzó előtt a felszínen *u* van, akkor ez miben különbözik az *a* hasonló pozícióban megjelenő labializálódott allofónjától, azaz labiális mássalhangzók előtt hogyan különböztethető meg a két fonéma. Vö. „többedik szótagban csak kivételesen fordul elő labiális magánhangzó” (1.1.3.1.2, ill. ugyanitt 1. lábjegyzet.).

- Tárgy lehet: alapalakú főnév, tárgyesetben álló személyes névmás, egyéb főnévi névmás, főnévi igenév, főnévi funkciójú melléknévi igenév: *woj j̥it̪at kaśats̪əte* 'észrevette az állat jövését'.
- Határozó lehet: ragos ill. névutós főnév, főnévi névmás, főnévi értékű melléknévi igenév, főnévi igenév (célhatározó), ragos melléknév (mód- és véghatározó), számnév, határozószó.
- Jelző lehet: minden alapalakú névszó és melléknévi igenév.

Ahhoz, hogy egy szófaj más szófaj pozíciójába kerülhessen, először szófajt kell váltania. Egyes szófajok eleve magukban hordozzák ezt a lehetőséget; az alapalakú főnév sokszor melléknévként is használható, a melléknévi igenévről pedig csak az adott mondatban derül ki, hogy melyik értékében szerepel. Más esetekben képzéssel vagy szintaktikai úton történik szófajváltás. Ez utóbbi különösen jellemző a melléknév → főnév változásra, a melléknév ugyanis önmagában csak ritkán lehet főnévi értékű, képzővel pedig nem minden esetben lehet főnevesíteni. Ilyenkor a melléknév (vagy melléknévi igenév) alapalakja után főnevesítő szócskát illesztenek. Ez általában konkrét tárgy esetében az *öt* 'dolog', elvont fogalom esetében a *wer* 'dolog, ügy', személy esetében a *χōjat* 'valaki', *χu* 'ember' szó, pl. *nōwəʃək ötən tūwe* 'hozd ide a fehérebbet', *tūw ar atəm wer wantəs* 'ő sok rosszat látott'. Így fejeződik ki a birtokos névmás is: *tāmə χōj öt?* – *ma ötəm* 'ez kié? – az enyém'.¹

5.2. Sorrendi szabályok

A mondatot a sorrendi szabályok², valamint a viszonyító alaki kitevők³ használatának szabályai (vonzatok, egyeztetés) teszik szervezett egységgé.

5.2.1. Szintaktikai szabályok

1. Az északi osztják szórend viszonylag kötött. Alaptétele az, hogy a bővítmény mindig megelőzi az alaptagot, tehát a sorrend:
 - jelzői bővítmény – jelzett szó;
 - határozói bővítmény (a tárgy is!) – igei alaptag;
 - alanyi bővítmény – állítmány (igei, névszói);
 - módosítószó – módosított alaptag.

¹Vö. 4.6.1.1.!

²Pontosabb lenne szórendi szabályokról beszélni.

³Feltehetően a morfológiai kategóriákra, ill. az ezeket kifejező morfémákra gondol.

2. Az előbbiekből kiindulva a mondat tipikus szórendje:

alany – **határozói bővítmények** – **állítmány**

3. A bővítmények közül általában azok kerülnek közvetlenül az alaptag elé, melyek alakilag jelöletlenek (nincs ragjuk), így funkciójukat a helyük jellemzi. Ezek: a jelzők (minőség-, birtokosjelző); egyes határozók ill. ilyen jellegű elemek: az igekötő, a tárgy, a módhatározó (ragos!) és a szóértékű módosítószók.

Ha egy alaptagnak több ilyen bővítménye van, akkor a következő szabályok érvényesek:

- sosem szakad el az alaptagjától: a jelző és a módosítószó;
- a határozói bővítmények sorrendje általában:

tárgy – **módhatározó** – **igekötő** – **igei alaptag**

4. Az alakilag jelölt bővítmények alaptagjuktól távolabb is elhelyezkedhetnek. Közülük általában az időhatározó kerül az első helyre; a mondat elején, az alany előtt is állhat. A lativusragos határozók (írány-, cél-, állapothatározó) gyakran a módhatározó (ez is lativusragos!) helyére kerülhetnek. Az egyéb határozók sorrendje kötetlenebb.¹
5. A mondat részletesebb sorrendje pl.

időhat.	alany	egyéb hat.	tárgy	módhat.
<i>tām pūš</i> ez alkalommal	<i>ma</i> én	<i>jōχanna χotapna</i> a folyón hálóval	<i>χūt</i> halat	<i>īsat</i> egyáltalán
	igekötő	módosítószó	állítmány	
	<i>Ø</i>	<i>ān</i> nem	<i>wetsəm.</i> fogtam.	

6. A transzformált mondatok (szenvedő stb.) szórendje sokszor értelmi;² a mondatrészek változásai ellenére az alapmondat szórendje marad meg (vö. 5.4.1.).
7. Az igeveves szerkezetet tartalmazó mondatok szórendjéről lásd 5.4.4.
- Megjegyzés:** a személyes névmási alany elhagyható.

¹De csak ritkán esetekben kerülnek az ige mögé.

²Ez talán (a 5.4.1. ponttal összevetve) azt jelenti, hogy a téma–réma viszony szerint alakul.

5.2.2. A kommunikációs tényezők hatása a szintaktikai sorrendszabályokra

A viszonylag kötött szórend miatt a téma–réma viszonyt inkább a prozódia (hangsúly, hanglejtés), semmint a szórend jelöli. Szórendi jelölésre csak a határozói bővítmények esetében van lehetőség.

A téma többnyire jelöletlen, a mondat első részében helyezkedik el. Kiemelhető a mutató- és személyes névmások témakijelölő alkalmazásával, pl. *ašem tūw šerŋk jur χu* 'apám az (tkp. ő) nagyon erős ember'. Ellentétes mondatokban a szembeállított témát gyakran a *pa* 'és, is, pedig, meg' szó partikulaszerű használata jelzi, pl. *ma woša mānsam, jajem-pa jōtan χīšas* 'én elmentem a városba, a bátyám meg otthon maradt'.¹

A határozatlan bővítmények sorrendje annyiban változhat, hogy a témához tartozó előbbre, az alanyhoz közelebb, ill. az alany elé kerül:

<i>ma tām wōχsar</i>	<i>kartā sesəna wetsem</i>	'én ezt a rókát
<i>tām wōχsar ma</i>		csapóvassal fogtam'
téma	réma	

A köznapi beszédben gyakori, hogy az új információt nem tartalmazó határozót mintegy kiegészítésként, hangsúlytalanul az állítmány mögé vetik, pl. *ma kartā sesəna wetsem, tām wōχsarem* 'én csapóvassal fogtam ezt a rókát'. Az ilyen szerkezetek másodlagosságára² utal az, hogy az állítmányhoz igen erősen kötődő módhatározót csak úgy lehet hátravetni, hogy az állítmányt is megismétlik utána: *tīγ jōnttat, jāma jōnttat* 'ők játszanak, jól játszanak'.³

A réma fókuszát a hangsúly és az emelkedő-ereszkedő hanglejtés jelzi.

5.2.3. Az orosz nyelv hatása a szintaktikai sorrendszabályokra

A kétnyelvűség következtében mind az élőbeszédben, mind az irodalmi nyelvben gyakori az oroszos szórend. Az orosz mondat alapszórendje: alany – állítmány – határozói bővítmények; az oroszban az alany és a jelző alaptagjuk mögé is kerülhetnek, ha a téma–réma viszony úgy kívánja. Újabban az osztjákban is az állítmány mögé kerülhetnek a határozói bővítmények, sőt, néha az alany is. Az osztjákban a jelző soha nem kerülhet alaptagja mögé. Sok esetben nehéz megállapítani, hogy egy adott mondat szórendje az osztják nyelv lehetőségein alapul-e, vagy újabb orosz hatáson.

¹Talán kontrasztívtopik-jelölőről van szó.

²Valójában itt egy új tagmondat megkezdéséről, az elhangzott mondat újraindításáról van szó.

³Aligha elképzelhető, hogy ebben a mondatban a 'jól' nem új információ. Alternatív magyarázatot a 129. oldalon próbálunk meg adni.

5.3. A kongruencia (egyeztetési szabályok)

1. Az állítmány egyezik az alannal számban és személyben. Névszói állítmánynál a számbeli egyeztetés kötelező, pl. *towtam jāmət* 'a lovaim jók'. Ha az alany halmazott, mennyiségjelzős vagy gyűjtőnév, akkor legtöbbször értelmi egyeztetés van: az állítmány kettes- vagy többesszámú, pl. *īmə pa ikə nõχ wõtijtsanən*¹ 'az asszony és az öreg megálltak'; *joχ χāra mānsət* 'a férfinép vadászni ment (tkp. mentek)'. Az alany és az állítmány elég messze kerülhetnek egymástól a mondatban, hiszen a határozói bővítmények köztük helyezkednek el. Viszonyukat az egyeztetés teszi egyértelművé.
2. A tárgyas ragozású igealak a határozott tárggyal számban egyezik aszerint, hogy egy vagy több tárgyra irányul-e a cselekvés, pl. *tumət-sõχem nõχ iχətsem* 'felakasztottam a ruhámat' – *tumət-sõχtam nõχ iχətsətam* 'felakasztottam a ruháimat'. Ha a tárgy közvetlenül az állítmány előtt áll, a tárgyas ragozás használata nem kötelező.²

5.4. A legfontosabb transzformációtípusokról

5.4.1. Cselekvő szerkezet → szenvedő szerkezet

A cselekvő alapmondat tárgyából alany, alanyából pedig *-na* locativusragos határozó lesz; az állítmányi ige szenvedő ragozásúvá válik. Ha a téma–réma viszony nem változik (ez gyakori eset), akkor a mondatrészek – változásuk ellenére – megőrzik alapmondati helyüket. Formálisan szabályos szórendű mondat akkor keletkezik, ha az alapmondat tárgyából egyben téma is lesz.

1. alapmondat: *jajem uχət werəs* 'a bátyám szánt készített' → származékmondat:
2. *jajemna uχət wersa* 'a bátyám által szán készítettet'
3. *uχət jajemna wersa* 'a szán a bátyám által készítettet'

Ha az alapmondat tárgya személyes névmás, akkor ez legtöbbször téma lesz a származékmondatban; szórendje így szabályos:³

¹A kéziratban *wõtijtsanən*.

²Az ÉONYJ írásának idején, és a 1980-as években is (HONTI 1984) az osztják alanyi és tárgyas ragozásnak a magyarétól erősen különböző használatát elsősorban úgy fogalmazták meg, hogy nem kötelező a tárgy határozottságának az ige megmutatkoznia, ha a tárgy közvetlenül az ige előtt áll, illetve birtokos személyjel teszi determinálttá stb., hanem ezekben az esetekben is fakultatív a tárgyas ragozás. A későbbi kutatások a ragozás megválasztását a mondat információs szerkezetével összefüggésben vizsgálják (NIKOLAEVA 1999).

³Inkább semleges, hiszen más sorrend is szabályos.

1. alapmondat: *ǣŋkem manæt¹ t'awətsəte* 'az anyám engem megszüdött' →
2. származékmondat: *ma ǣŋkemna t'awətsajəm* 'én megszüdattam az anyám által'.

Hasonló szerkezetű mondatot eredményez a szenvedő értelmű participium perfectum használata:

1. *jajem uχət werəs* 'a bátyám szánt készített' →
2. *uχət jajemna wersa* 'a szán a bátyám által készített' (passivum)
3. *uχət jajemna werəm* 'a szán – a bátyám által készített' (participium perfectum)

Az olyan alapmondatokat, melyek alanya személyes névmás, nem lehet szenvedővé alakítani – a személyes névmásnak ugyanis nincs locativusa. Minden más mondat típus transzformálható.

5.4.2. Accusativus subjectivusos szerkezet – accusativus objectivusos szerkezet

5.4.2.1. Az accusativus fajtái, viszonyuk a határozókkal

Nézzünk egy olyan mondatot, melyben nincs tárgy, de van eszköz- és lativusi helyhatározó:

1. *jajem ńotna wōχsara estəs* 'a bátyám nyíllal a rókába lőtt'. Ebből kétféle tárgyas szerkezet alakítható:
2. *jajem ńot(l) wōχsara esətsəte* 'a bátyám a nyilat a rókába lőtte'. Itt a cselekvés eszközét fejezzük ki tárgyként. A tárgyas viszony konkrét és szűkkörű, a cselekvés eredményét ilyen mondattal lehetne érzékeltetni: *ńot wōχsar esətsəte* 'a nyíl meglőtte a rókát'. Az ilyenfajta tárgyat accusativus subjectivusnak (acc. subj.) nevezzük.
3. *jajem ńotna wōχsar esətsəte* 'a bátyám nyíllal meglőtte a rókát'. Itt a lativusi helyhatározót fejezzük ki tárgyként. A tárgyas viszony elvonatb, szélesebb körű, a cselekvés eredményét így fejezhetjük ki: *jajem wōχsar esətsəte* 'a bátyám meglőtte a rókát'. Az ilyen tárgyat accusativus objectivusnak (acc. obj.) nevezzük.

5.4.2.2. Részeshatározós szerkezet → accusativus objectivusos szerkezet

A lativusi helyhatározó és a részeshatározó szoros kapcsolatban van egymással: mindkettő lativusragos és a cselekvés irányát jelzi. Következésképp a részeshatározó is átalakítható accusativus objectivussá. Ilyenkor az alapmondat részes-

¹A kéziratban *mānæt*. Vö. 4.6.1., ill. 4.6.1.1., 45. o. 2. lábjegyzet!

határozója tárgy (accusativ objectivus), tárgya (accusativus subjectivus) pedig *-na* locativusragos eszközhatározó lesz a származékmondatokban. Az állítmány igéjének ragozása az új tárgyhoz igazodik. Ha a téma–réma viszony nem változik, az alapmondat szórendje őrződik meg.

1. *jajem mǎnem náí tus* 'a bátyám nekem kenyeret hozott' →
2. *jajem manət¹ náíńńa tuste* 'a bátyám engem kenyérrel hozott'

Ez a transzformáció minden tárgyat és részeshatározót együttesen tartalmazó mondatnál elvégezhető.²

5.4.2.3. Lativusi helyhatározós / részeshatározós szerkezet → accusativus objectivusos szerkezet → szenvedő szerkezet

A fenti transzformációkkal nyert tárgyas szerkezetek szabályosan átalakíthatóak szenvedővé:

1. *jajem íotna wǒχsar esətsəte* 'a bátyám nyíllal meglőtte a rókát' →
2. *jajemna íotna wǒχsar esətsa* 'a bátyám által nyíllal a róka meglővetett'
3. *jajem manət¹ náíńńa tuste* 'a bátyám engem kenyérrel hozott' →
4. *ma jajemna náíńńa tusijəm* 'én a bátyám által kenyérrel hozattam'

5.4.2.4. Tárgyatlan igés lativusi helyhatározós szerkezet → → szenvedő szerkezet

Az északi osztjákban az eredetileg tárgyatlan igék gyakran kapnak locativusi helyhatározóból származó tárgyat (vö. *jár az úton* ~ *járja az utat*). Ha azonban egy tárgyatlan igéhez lativusi helyhatározós bővítmény járul, e szerkezet csak ritkán alakítható át accusativus objectivusos szerkezetté, pl.

1. *mǐr χota tăηsət* 'az emberek (tkp. nép) beléptek a házba' →
2. *(mǐr χot tăηset)* 'az emberek belépték a házat'

Nem használják, de a belőle transzformált szenvedő szerkezet helyes mondatot ad:

3. *χot mǐrna tăηsa* 'a ház az emberek által belépetett'.

5.4.3. Melléknévi igeneves szerkezetek transzformálása

Az északi osztjákban egészen az utóbbi időkig alig volt alárendelt összetett mondat; a mellékmondatokat melléknévi igeneves szerkezetek helyettesítették.

¹A kéziratban *mǎnət*. Vö. 4.6.1., ill. 4.6.1.1., 45. o. 2. lábjegyzet!

²Kivéve, ha az alany személyes névmás, ilyenkor más módszerrel kell élni.

A melléknévi igeneves szerkezet felfogható egy alapmondatnak az egyik mondatrész szempontjából¹ végrehajtott transzformációjaként (redukciójaként). Az így nyert szerkezet alkalmas egy másik mondat bizonyos pozícióinak (mondatrészeinek) betöltésére.

Ha az alapmondatban jelen idejű alak van, akkor folyamatos melléknévi igeneves szerkezetet, ha múlt idejű igealak van, akkor befejezett melléknévi igeneves szerkezetet kapunk.

5.4.3.1. A névszói mondatrészek szintaktikai viszonyainak transzformációi

Az alapmondat ragos igealakjaiból (állítmányából) melléknévi igenév lesz, bővítményei változatlan sorrendben kerülnek a szerkezetbe. A participium ilyenkor melléknévi értékű; minőségjelzős szerkezetet alkot. A sorrendi szabályokból következően a szerkezet szórendje:

bővítmények – **participium** – **névszói alaptag**

A szerkezet – jelentésétől függően – bármely névszói pozíció betöltésére alkalmas.

5.4.3.1.1. Az alanyi viszony transzformációja. Az alapmondat alanya a jelzős szerkezet alaptagja lesz. Az állítmányból keletkező participium cselekvő értelmű:

1.

<i>põχ</i>	<i>χūt wetl</i>
<i>χūt wetta</i>	<i>põχ</i>

 'a fiú halat fog (tkp. öl)'
'halat fogó fiú' ~ 'a fiú, aki halat fog'
2.

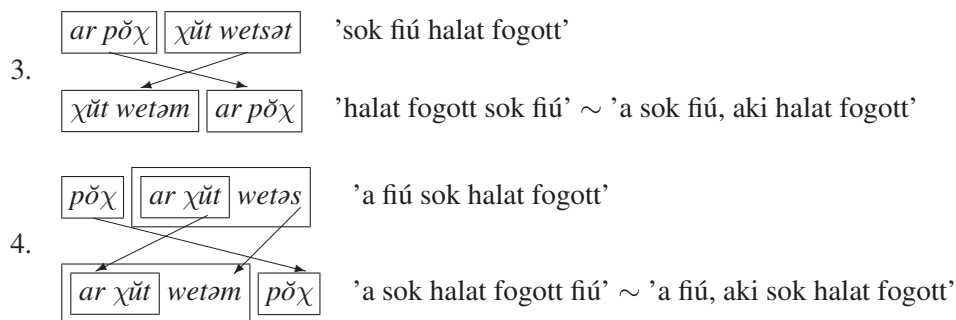
<i>põχ</i>	<i>χūt wetas</i>
<i>χūt wetam</i>	<i>põχ</i>

 'a fiú halat fogott'
'halat fogott fiú' ~ 'a fiú, aki halat fogott'

Természetesen több határozói bővítmény is lehet, pl.:

põχ mõtχātł χotapna χūt wetas 'a fiú tegnap hálóval halat fogott'
mõtχātł χotapna χūt wetam põχ 'a tegnap hálóval halat fogott fiú' ~
 'a fiú, aki tegnap hálóval halat fogott'

¹Ez a megfogalmazás nagyon homályos. Valószínűleg arra utal, hogy bármelyik mondatrész kiemelhető, nem csak az ige vonzata. Vö. 5.4.3.1.3., 5.4.3.1.4.

A participium imperfectumos szerkezetek alkalmasak lexéma alkotására, foglalkozásnévként gyakoriak, pl. *χūt wetə χu* 'halász (tkp. halat fogó ember)'. A participium perfectumos szerkezetek erre kevésbé alkalmasak; túlságosan alkalmi, konkrét jelentésűek.

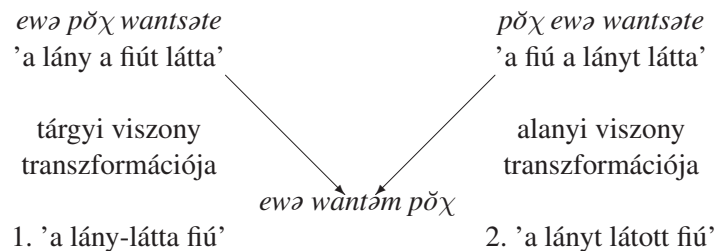
5.4.3.1.2. A tárgyi viszony transzformációja. Az alapmondat tárgya a jelzős szerkezet alaptagja lesz. Az állítmányból keletkező participium szenvedő értelmű. A cselekvéshordozó (az alapmondat alanya) alakilag jelöletlen. Ha az alapmondat alanya személyes névmás volt, a jelzős szerkezet alaptagja ennek megfelelő Px-ot kap. Ez csak a szerkezet szilárdságát biztosítja, tényleges birtokviszonyt vagy határozottságot nem jelöl.¹ Ha az alany főnév volt, az alaptag ritkán kap Px-ot – ettől függetlenül azonban a szerkezetet befogadó mondatban másodlagosan járulhat hozzá Px. E szabályok a többi határozói viszonyok transzformációira is érvényesek.

1. *pöχ χūt wetl* 'a fiú halat fog' →
pöχ wetə χūt ('a fiú fogó hal') ~ 'a hal, amit a fiú fog'
 2. *pöχ χūt wetəs* 'a fiú halat fog' →
pöχ wetəm χūt ('a fiú fogta hal') ~ 'a hal, amit a fiú fogott'
- Személyes névmással:
3. *ma χūt wetəm* 'én halat fogok' →
ma wetə χūtem? ('az én fogó halam' ~) 'a hal, amit fogok'
 4. *ma χūt wetsəm* 'én halat fogtam' →
ma wetəm χūtem ('az én-fogta² halam' ~) 'a hal, amit fogtam'

Ha az alapmondat alanya és tárgya felcserélhető, az azonos szórend, valamint a cselekvéshordozó jelöletlensége miatt kétértelmű szerkezet keletkezik. Ez más határozói viszonyok transzformációjánál is előfordulhat.

¹A birtokos szerkezet az esetek jelentős részében nem valódi birtokviszonyt jelöl. Itt valószínűleg az egyeztetés egy fajtájáról van szó.

²Szó szerint 'én-fogott', az eredeti alakban nincs Px.

Ha az igenevet a cselekvéshordozótól több határozó választja el, a könnyebb érthetőség kedvéért¹ a cselekvéshordozó néha *-na* locativusragot kap. Ez a szenvedő, ill. a participium perfectum állítmányú szerkezetek, vagy az orosz nyelv hatása. Más határozói viszonyok transzformációiban is előfordulhat.

pǝχ kurtna šī ewə ar pǝš wantijsəte 'a fiú a faluban a lányt sokszor látta' →
*pǝχna kurtna ar pǝš wantijəm ewə*² 'a fiú által a faluban sokszor látott lány'
 Ez a szerkezet Px-mal is értelmezhetőbbé tehető:

pǝχ kurtna ar pǝš wantijəm ewet 'a fiú a faluban sokszor látott lánya'

A transzformált jelzős szerkezetekben a tárgy különböző fajtái egybeesnek, csak a szemantikai összefüggések alapján lehet megállapítani, hogy az alapmondatban pontosabban milyen tárgy volt.

A participium imperfectum szerkezetek mint lexémák gyakoriak nomen objectiként, pl. *jaštə jŋk* a participium perfectum szerkezetek pedig nomen actiként, pl. *χānšəm ōt* 'íromány (írott dolog)'.

Más határozói viszonyok transzformációiról. Csak a locativus *-na* ragjával kifejezett határozókat tartalmazó mondatok transzformációira lehet általános érvényű szabályokat adni. Más határozói viszonyokból is lehet ugyan minőségjelzős szerkezetet transzformálni, de csak meghatározott feltételek mellett, ha az alapmondat igéjének és határozójának jelentésviszonyai megengedik. E szabályok szemantikaiak, a nyelvtenban nem foglalkozunk velük. A határozói viszonyokból transzformált jelzős szerkezetek alakilag azonosak a tárgyi viszonyból transzformáltakkal. Mivel a határozók egy része már az alapmondatban is transzformációs viszonyban van a tárgy különböző fajtáival, sokszor nehéz eldönteni, hogy tárgyi vagy más határozói viszony transzformációjával van-e dolgunk. Pl. a **ma*

¹Nem egészen világos, miért könnyíti a megértést, ha egy a fölérendelt tagjától távolabb kerülő elem más alakot kap, mint egyébként – ráadásul egy másik bővítménnyel megegyezőt, amely zavarokhoz vezethetne, ha a bővítmények sorrendje nem lenne kötött. Ha azonban kötött a sorrend, akkor a szerepek is egyértelműek. Félreértést az okozhat, hogy a cselekvéshordozó nominativusban birtokos jelzőként is értelmezhető – ennek elkerülését valóban jól szolgálja a locativusrag.

²A „transzformáció” során az eredeti mondatban található *šī* mutató névmás eltűnik: ennek ki-jelölő szerepét átveszi az igeneves szerkezet.

omsəm tǎχəm 'az én ült helyem' szerkezet egyaránt származhat a **ma tǒm tǎχəna oməssəm*¹ 'én azon a helyen ültem' és a *ma tǒm tǎχə oməssəm* 'én azt a helyet ültem (v. laktam)' alapmondatból.²

5.4.3.1.3. A helyhatározói viszony transzformációja. A *-na* locativusragos (ill. ennek megfelelő névutós) helyhatározók szabályszerűen a jelzős szerkezet alaptagjává válnak. Az alapmondat igei állítmányából keletkező participium szenvedő értelmű.

1. *pǒχ tǎm tǎχəna tot'ǎ* 'a fiú ezen a helyen áll' →
pǒχ tot'ǎ tǎχə ('a fiú álló hely' ~) 'a hely, amelyen a fiú áll'
2. *pǒχ tǎm tǎχəna tot'əs* 'a fiú ezen a helyen állt' →
pǒχ tot'əm tǎχə ('a fiú-állta hely' ~) 'a hely, amelyen a fiú állt'

Az *-a* lativusragos helyhatározók csak akkor alakíthatók át, ha az alapmondat igéje és helyhatározója közti viszony egyértelmű: az ige csak a lativusi viszonyban³ veheti magához az adott főnevet. Ellenkező esetben a transzformált szerkezet automatikusan locativusi helyhatározósnak vagy tárgyasnak értelmeződik.

3. *nǎη kurta jǎχsən* 'te elmentél a faluba' →
nǎη jǎηχəm kurten ('a te ment falud' ~) 'a falu, amelybe elmentél'

Más szemantikai összefüggésben ugyanezzel az igével locativusi helyhatározós alapmondatra következtethetünk: a *nǎη jǎηχəm jušen* 'a te járt utad' azonos szerkezetű az előbbivel, mégis csak a *nǎη tǎm juš χǔwat jǎχsən* 'te ezen az úton jártál' mondatra vezethető vissza. A participium imperfectum szerkezetek önálló lexémaként nomen loci alkotására alkalmasak, pl. *χǎštə pǎsan* 'íróasztal'.

A „honnan” kérdésre felelő (ablativusi) helyhatározós mondatok csak egészen kivételes esetekben transzformálhatók.

5.4.3.1.4. Az időhatározói viszony transzformációja. A „mikor” kérdésre felelő (locativusragos vagy ragtalan) időhatározó a jelzős szerkezet alaptagja lesz, a melléknévi igenév szenvedő értelmű.

¹Vö. 84. o.

²Nem világos, mi ennek a jelentősége, ha maga a mondat hibás, és ha nincs jelentéskülönbség a potenciális kiinduló mondatok közt. Különösen azért nehéz nyilatkozni a három szerkezet viszonyáról, mert nem tudhatjuk pontosan, Schmidt Éva mire utalt a csillaggal: arra, hogy általa konstruált szerkezetekről van szó, vagy arra, hogy a tárgyalt szerkezetek hibásak. Az utóbbi esetben a problémafelvetés nem is igazán érthető: ha a potenciális kiinduló mondatok között az egyik létező mondat, a másik nem, kézenfekvőnek tűnik, hogy az előbbit tekintsük kiindulópontnak. Ha a transzformáció eredményeként létrejött szerkezet is hibás, miért próbáljuk levezetni?

³Ez az állítás talán arra vonatkozik, hogy a lativusragos bővítmény csak akkor emelhető ki, ha helyviszonyt fejez ki. Eszerint talán a *pǒχ unltətə χuja jīs* 'a fiú tanító lett' mondat nem alakítható át 'fiúból lett tanító' jelentésűvé.

1. *ma möttə xətl̩(na) woša mǎntəm* 'én valamelyik nap(on) a városba megyek' →
ma woša mǎntə xəttəm 'az én városba menő napom' ~ 'az a nap, amikor a városba megyek'
2. *ma möttə xətl̩(na) woša mǎnsəm* 'én valamelyik nap(on) a városba mentem' →
ma woša mǎnəm xəttəm ('az én városba ment napom' ~) 'az a nap, amikor a városba mentem'

Az időhatározói viszony meglehetősen elvont, ezért a transzformált szerkezetek sokszor inkább birtokos, mint minőségjelzősnek érződnek. E sajátosságuk az állítmányi viszony transzformációjához közelíti őket. Ugyanezen okokból nehéz eldönteni, hogy önálló lexémát alkothatnak-e.

5.4.3.1.5. Az eszközhatározói viszony transzformációja. Az alapmondat locativusragos eszközhatározója a jelzős szerkezet alaptagja lesz, az állítmányból keletkező participium szenvedő értelmű. Birtokos jelzős szerkezetnek is felfogható.

1. *põχ kešəna nõχə ewətl̩* 'a fiú a késsel húst vág' →
põχ nõχə ewəttə kešə(-et) 'a fiú húst vágó kés(e)' ~ 'a kés, amellyel a fiú húst vág'
2. *põχ kešəna nõχə ewəttəs* 'a fiú a késsel húst vágott' →
põχ nõχə ewəttəm kešə(-et) 'a fiú húst vágott kés(e)' ~ 'a kés, amellyel a fiú húst vágott'

A participium imperfectum szerkezetek önálló lexémaként igen gyakoriak az eszköznevek (nomen instrumenti) közt, pl. *xəštə juχ* 'ceruza (író fa)'.

Esetenként a társhatározói viszony is transzformálható, pl.

3. *tűw pīt̩ pǎnna ut̩* 'ő a társával él' →
tűw uttə pīt̩ ('az ő élő társa' ~) 'a társ, akivel ő él'

5.4.3.2. Az állítmányi viszony transzformációja

Az alapmondat igei állítmányából melléknévi igenév lesz, ez egyben a jelzős szerkezet alaptagja is. Az alapmondat alanyából származó cselekvéshordozó alakilag jelöletlen. Viszonyukat a participium birtokos személyjelezése jelöli: ez arra is utal, hogy a participium ilyenkor főnévi értékű. A szabályoknak megfelelően a Px a 3. személyben elmaradhat. A határozói bővítmények változatlan sorrendben kerülnek a participium elé.

Az állítmányi viszony transzformációja igen elvont dolog: tulajdonképpen az egész mondat tartalmát főnevesíti. Magyarra -ás / -és képzős nomen actionis-szal

lehet fordítani, bár jelentése valamivel szűkebb. Mivel mind a minőség-, mind a birtokos jelző alakilag jelöletlen, nehéz eldönteni, hogy a kapott jelzős szerkezet milyen. Célszerű birtokos jelzősnek értelmezni.

1. *põχ χūt wetl* 'a fiú halat fog' →
põχ χūt wettat / wetta 'a fiú halat fogása (tkp. fogója)' ~ 'az, hogy a fiú halat fog'
2. *põχ χūt wetas* 'a fiú halat fogott' →
põχ χūt wetmat / wetam 'a fiú halat fogása (tkp. fogottja)' ~ 'az, hogy a fiú halat fogott'

Ha az alapmondatban általános alany volt, a jelzős szerkezetben a cselekvés-hordozót nem kötelező kitenni. A participiumos szerkezet jelentése ilyenkor elvontabb,¹ a magyar *-ás / -és* képzős nomen actionis-szal jól fordítható.

3. *(mĩr) χūt wettat* 'az emberek (tkp. nép) halat fognak' →
(mĩr) χūt wettet / wetta ~ *χūt wetta* '(az emberek) halat fogása' ~ 'az, hogy az emberek halat fognak' ~ 'halfogás'

5.4.4. A melléknévi igeneves szerkezetek használata

A transzformált szerkezetek mind főnévi értékűek, a névszói mondatrészekből transzformáltak alaptagja főnév, az állítmányi viszonyból alakítottaké pedig főnévi értékű participium. Így minden főnévi pozíció betöltésére alkalmasak, esetragokkal, névutókkal elláthatók. Segítségükkel egyesíteni lehet két mondat tartalmát: ez az alárendelt mondat funkciójának felel meg.

Adva van tehát két mondat:

1. *(sĩ) põχ met ar χūt wetas* '(ez) a fiú a legtöbb halat fogta'
2. *ma ... χõsa mãnsam* 'én ...-hoz mentem'

Transzformáljuk az 1. mondat alanyi viszonyát: *met ar χūt wetam põχ* 'a legtöbb halat fogott fiú'. A kapott szerkezetet ágyazzuk be a 2. mondat helyhatározói pozíciójába: 1. + 2.: *ma met ar χūt wetam põχ χõsa mãnsam* 'én a legtöbb halat fogott fiúhoz mentem' ~ 'én odamentem ahhoz a fiúhoz, aki a legtöbb halat fogta'.

Vagy:

3. *jajem uxat weras* 'a bátyám szánt készített'
4. *asem xot saj ewat ... tĩγ tuste* 'apám a ház mögül ... idehozta'

A 3. mondat tárgyi transzformációját (*jajem weram uxat* 'a bátyám készítette szán') a 4. mondat tárgyának helyére ágyazzuk: 3. + 4. *asem xot saj ewat jajem*

¹Nem világos, mitől lenne az ilyen szerkezet elvontabb. Aligha indokolt, hogy a 'halfogásom' és a 'halfogás' jelentések között nagyobb absztrahációs különbséget feltételezzünk, mint a 'hálóm' és a 'háló' jelentések között.

werəm uχət tʃγ tuste 'az apám a ház mögül a bátyám készítette szánt idehozta' ~ '...azt a szánt, amelyet a bátyám készített, idehozta'. Az állítmányi viszony transzformációjának használatát néhány szabály korlátozza:

1. alany csak akkor lehet, ha a befogadó mondat állítmánya kezdődést, végződést vagy érzékelhetőséget fejez ki, pl. *tʃγ jötən náχtət* 'ők odabenn nevetnek', ... *śasət* 'hallatszik': *tʃγ jötən náχtet śasət* 'az ő odabenn nevetésük hallatszik' ~ 'hallatszik, hogy ők odabent nevetnek';
2. tárgy többnyire csak akkor lehet, ha a befogadó mondat állítmány érzékelést, lelki tevékenységet fejez ki, pl. *tow jīra mǎnəs* 'a ló odébb (tkp. oldalra) ment', *tűw ... kasatsəte* 'ő ... észrevette': *tűw tow jīra mǎnmat / mǎnəm kasatsəte* 'ő a ló odébb menését észrevette' ~ 'ő észrevette, hogy a ló odébbment'.

Az állítmányi viszony transzformációját leginkább a határozói pozíciókban használják, különösen gyakori időhatározóként. Ilyenkor az előidejűséget a *jetpəna* 'előtt', az utóidejűséget a *jűwpəna* 'után' névutó fejezi ki, pl. *woša mǎnmem jetpəna ǎŋkem χōśa jǎχsəm* 'a városba menésem előtt elmentem az anyámhoz' ~ 'mielőtt a városba mentem, elmentem az anyámhoz'. Az egyidejűséget a *-na* locativusraggal jelölik: *jōχ jōχətmemna ašem jötən* 'hazaérkeztemkor az apám otthon (volt)' ~ 'amikor hazaértem, az apám otthon (volt)'.

Az igeneves szerkezetek határozói pozícióban a befogadó mondat alanya és állítmánya közt helyezkednek el. A hosszabb (4-8 szavas) szerkezetek miatt az alany és az állítmány olyan távol kerül egymástól, hogy az már a mondat érthetőségét veszélyezteti. Ilyenkor a szerkezet az alany elé (ritkábban az állítmány mögé) kerülhet, pl. *tām tātə aršək tīnəŋ χūt wetə pǎta mǎŋ pǝrməstəw tusa tešatsətəw* 'ez évben több értékes hal fogásáért (~ hogy több értékes halat fogjunk), mi a szerszámainkat kellőképpen előkészítettük'.